

Rapport 2012:1 R

Orsaker till att doktorander lämnar forskarutbildningen utan examen

– en uppföljning av nybörjarna på forskarnivå
läsåren 1999/2000 och 2000/01

Rapport 2012:1 R

Orsaker till att doktorander lämnar forskarutbildningen utan examen

– en uppföljning av nybörjarna på forskarnivå
läsåren 1999/2000 och 2000/01

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Orsaker till att doktorander lämnar forskarutbildningen utan examen

Utgiven av Högskoleverket 2012

Högskoleverkets rapportserie 2012:1 R

ISSN 1653-0632

Innehåll: Högskoleverket, analysavdelningen, **Helen Dryler**

Omslagsbild: Ingram Publishing

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Innehåll

Sammanfattning	5
Introduktion	9
Bakgrund	11
Delegationen för jämställdhet i högskolan	11
Doktorandernas genomströmning	12
Andra studier om varför doktorander hoppar av	15
Data och variabler	18
Doktoranderna i undersökningen	20
Analysstrategi	25
Den viktigaste orsaken till avhopp	27
Specifika orsaker till avhopp	32
Forskarutbildningen	32
Sociala faktorer	37
Arbetsmarknaden	41
Ekonomiska faktorer	46
Institutionstjänstgöringen	50
Öppna svar	54
När hoppade doktoranderna av?	56
Reflektioner	60
Litteratur	65
Bilaga	66

Sammanfattning

Högskoleverket genomförde – tillsammans med Delegationen för jämställdhet i högskolan (U 2009:1) – två enkätundersökningar under 2010. Syftet var att undersöka orsaker till studieavbrott, dels bland studenter på vissa yrkesexamensprogram, dels bland doktorander. En översikt som sammanfattar och jämför resultaten av de båda enkätundersökningarna finns i Högskoleverkets promemoria *Orsaker till studieavbrott – en översikt över resultaten av två enkätundersökningar*.¹

I denna rapport presenteras resultaten av den enkätundersökning som riktade sig till doktorander, närmare bestämt svenska doktorander² som påbörjade forskarstudier läsåren 1999/2000 och 2000/01, men som vid utgången av år 2009 inte hade avlagt någon examen på forskarnivå (vare sig licentiat- eller doktorexamen). Bland de doktorander som besvarade enkäten var det 331 som uppgav att de helt hade avbrutit forskarstudierna, och det är dessa doktorander som har följts upp i denna studie.

Frågorna i enkäten var organiserade i två huvuddelar. Den ena delen handlade om den *viktigaste* orsaken till att man avbrutit studierna. Endast ett av fem grova svarsalternativ kunde anges: *arbetsmarknadsfaktorer, forskarutbildningen, institutionstjänstgöringen, ekonomiska faktorer* alternativt *sociala eller andra faktorer*.

Den andra delen handlade om vilka faktorer, mer specifikt, som hade *bidragit* till att man hade lämnat forskarutbildningen utan examen. Doktoranderna kunde ange flera svarsalternativ och skulle inte göra någon prioritering av vilken faktor som var den viktigaste.

Den viktigaste orsaken till avhoppet – val mellan fem grova alternativ

När doktoranderna skulle uppge vilken orsak till att de avbrutit studierna som var den viktigaste – där valet stod mellan fem grova, eller brett definierade, orsaker – svarade de på följande sätt:

- Två tredjedelar av alla doktorander har uppgett att de avbrutit studierna antingen av *sociala skäl* (35 procent av de svarande) eller på grund av *forskarutbildningen i sig* (31 procent).
- Bland de övriga skälen var det 17 procent av doktoranderna som hade avbrutit studierna på grund av *arbetsmarknadsfaktorer*, 12 procent hade slutat på grund av *ekonomiska faktorer* och minst vanligt var det att man

1. Se Högskoleverkets webbplats www.hsv.se

2. Utländska doktorander är exkluderade. För vidare information se kapitlet Data och variabler.

avbröt studierna på grund av faktorer knutna till *institutionstjänstgöringen* (5 procent).

- Det är betydligt vanligare att kvinnor har uppgett att de slutat av sociala skäl än att män har gjort det: 43 procent av kvinnorna jämfört med 28 procent av männen.
- Det finns vissa variationer mellan hur doktorander i olika ämnesområden har svarat. Exempelvis är det främst sociala orsaker som föranlett doktorander i humaniora och medicin att avbryta studierna innan examen. Inom teknikvetenskap och naturvetenskap är det viktigaste skälet i stället själva forskarutbildningen. När det gäller samhällsvetarna är sociala faktorer och faktorer knutna till forskarutbildningen ungefär lika vanliga som orsaker till avbrott.
- Bland doktorander som påbörjar forskarstudier antingen inom åldersintervallet 30–39 år eller från 40 år och uppåt är det sociala faktorer som mest frekvent anges som orsak till avbrutna forskarstudier: 39 respektive 44 procent i dessa åldersgrupper. Bland doktorander under 30 år har 28 procent avbrutit forskarutbildningen av sociala skäl, och i dessa åldrar har man i stället i första hand hoppat av studierna på grund av faktorer som kan knytas till själva forskarutbildningen (39 procent).
- Att kvinnorna oftare än männen avbryter forskarstudierna av sociala skäl gäller för doktorander i samtliga tre åldersgrupper som har följts upp – det vill säga under 30 år, 30–39 år samt gruppen 40 år och äldre.
- Det finns också en tydlig könsskillnad när det gäller ekonomiska skäl till avbrutna studier: 6 procent av kvinnorna och 17 procent av männen har uppgett att ekonomiska faktorer vägde tyngst när de beslutade att inte fortsätta forskarutbildningen.
- Män uppger ekonomiska orsaker till avbrutna forskarstudier oftare än vad kvinnor gör inom samtliga åldersgrupper och ämnesområden.

Specifika faktorer som har bidragit till avhopp

I enkäten fanns det specificerat 34 olika orsaker som kunde ha bidragit till att doktoranderna lämnat forskarutbildningen utan examen, och flera orsaker kunde anges. De specificerade alternativen var organiserade under fem olika rubriker som överensstämmer med de just redovisade grova orsakerna till avhopp, det vill säga *sociala faktorer*, *ekonomiska faktorer* etc.

Samtliga specificerade orsaker utom en (militärtjänstgöring) har angetts av åtminstone någon doktorand. Det finns således en stor spridning i vad orsakerna är till att doktoranderna avbryter forskarstudierna. I sammanfattning svarade doktoranderna på följande sätt:

- De specificerade orsaker som har bidragit till doktorandernas avhopp berör framför allt forskarutbildningen ur någon aspekt, de tre mest frekventa skälen var nämligen *otillräckligt stöd av handledaren* (40 procent av doktoranderna uppgav detta), *tappade motivationen* (37 procent) och *bristfällig psykosocial arbetsmiljö* (28 procent).

- Först på fjärde plats har doktoranderna angett en avhopsorsak som är av social karaktär, nämligen att de *inte trivdes med att doktorera* (25 procent).
- Det är inte helt ovanligt att familjeskäl anges som bidragande orsak till avhopp: 16 procent har angett *svårighet att kombinera forskarstudier med familjsituationen* och 5 procent har uppgett *föräldraledighet*.
- *Diskriminering på grund av kön, etnicitet etc. och sexuella trakasserier* är allvarliga företeelser. I det ljuset är det positivt att det endast är några enstaka personer som har slutat i forskarutbildningen av dessa orsaker.³
- Kvinnor och män har delvis uppgett olika skäl till att de avbrutit forskarstudierna. Kvinnor har i större utsträckning än män angett att de avbrutit studierna på grund av brister i den psykosociala arbetsmiljön, brister i den fysiska arbetsmiljön, sjukdom eller på grund av att de inte trivdes med att doktorera.
- Det finns flera skäl till avhopp som kvinnor och män har uppgett i ungefär samma utsträckning, bland annat otillräcklig handledning, att man tappade motivationen, att utbildningen var för svår, att man fått ett arbete utanför akademien, att doktorandanställningen och därmed försörjningsgrunden hade upphört, svårigheter att kombinera forskarutbildning och familjsituation, föräldraledighet samt svårigheter att kombinera forskarutbildningen med arbete.
- Doktorander som påbörjar forskarutbildningen i olika åldrar har ibland angett olika skäl till varför de slutat. De yngsta doktoranderna, de som påbörjade forskarstudier innan de fyllt 30, har i större utsträckning än övriga angett att de slutat därför att utbildningen hade fel inriktning eller var för svår, alternativt att de fick ett arbete utanför akademien. Bland doktorander som påbörjade forskarstudierna i åldrarna 30–39 år är det jämförelsevis många som har angett svårigheter att kombinera studier med familj som skäl till avhopp. Både bland doktorander mellan 30 och 39 år och de som är ännu äldre är det en större andel än bland dem som började doktorera innan de hunnit fylla 30 som har haft svårt att kombinera forskarstudier och arbete. Därtill har doktorander som hunnit fylla minst 40 när de satte igång med forskarstudier också slutat i jämförelsevis stor utsträckning på grund av sjukdom.
- Det finns också vissa skillnader i hur doktorander i olika ämnen har svarat kring varför de avbrutit forskarutbildningen, men i stort sett är det mindre variationer mellan ämnen än mellan exempelvis åldrar. En skillnad är dock att doktorander i humaniora, samhällsvetenskap och medicin oftare slutar på grund av sjukdom än vad doktorander i naturvetenskap och teknikvetenskap gör. Detta kan hänga ihop med att doktoranderna i

3. Med hänvisning till andra undersökningar bör man dock notera att det är en större andel av doktoranderna som utsätts för händelser av detta slag (se exempelvis Högskoleverkets rapport *Doktorandspegeln 2008*, Högskoleverkets rapportserie 2008:23 R) än som har hoppat av på grund av dem, vilket är det som följts upp i föreliggande studie.

de först nämnda ämnesområdena i genomsnitt är äldre än inom de senare nämnda.

- En annan skillnad när det gäller ämnesområden är att doktorander i medicin i större utsträckning än andra har slutat på grund av svårigheter att kombinera utbildning och arbete. En möjlig förklaring till det är att dessa doktorander ofta är finansierade via en anställning (ej doktorandanställning), företrädesvis som läkare.

När avbröt doktoranderna forskarutbildningen?

En fråga i enkäten handlade om hur långt doktoranden hade kommit i forskarutbildningen när han eller hon avbröt studierna. De svarsalternativ som gavs var att man klarat av mindre än 25 procent av utbildningen, 25–49 procent av utbildningen, 50–79 procent av utbildningen, 80 procent eller mer av utbildningen alternativt att man var klar med avhandlingen men saknade kurspoäng.⁴

- Majoriteten av doktoranderna har avbrutit studierna innan de var klara med 50 procent av utbildningen (detta gäller för nära 72 procent av doktoranderna). Men var tionde doktorand var klar med 80 procent eller mer av utbildningen när de avbröt studierna. Men förmodligen har andelen som hoppar av sent i utbildningen underskattats eftersom doktorander som avlagt licentiatexamen och senare avbrutit studierna (det vill säga utan att avlägga doktorsexamen) inte ingår i populationen och således inte har erhållit enkäten.
- Ungefär en lika stor andel av männen som av kvinnorna avbryter forskarutbildningen sent, det vill säga när de är klara med 80 procent eller mer av utbildningen. Däremot finns det bland de doktorander som avbryter sent en överrepresentation dels av doktorander som började doktorera vid eller efter 40 års ålder, dels av doktorander inom humaniora respektive naturvetenskap.
- Anledningarna till att doktorer avbryter forskarutbildningen när de närmar sig doktorsexamen är bland annat sjukdom, svårigheter att kombinera studier med familjesituation, föräldraledighet, otillräcklig handledning, brister i den psykosociala miljön, att man tappade motivationen och att den tidsbegränsade doktorandanställningen upphörde vid institutionen.

4. Svaren på de två sista alternativen har i flera fall slagits samman i resultatredovisningen.

Introduktion

Många doktorander färdigställer aldrig sin avhandling, och kanske blir de inte heller klara med doktorandkurserna, varför de inte kan ta ut någon doktorexamen. Exempelvis var det 31 procent av de drygt 3 000 doktoranderna som började i forskarutbildningen 2000 som åtta år senare inte hade avlagt doktorexamen.⁵ En del av dessa doktorander kommer så småningom att avlägga examen, men långt ifrån alla.⁶

Huvudfrågan i denna undersökning är *varför* doktorander avbryter forskarutbildningen. För att svara på den frågan har vi brett en grupp före detta doktorander att i en enkät ange skälen till att de inte fortsatt studera fram till en doktorexamen.

Vilken är den viktigaste förklaringen till att forskarstuderande avbryter utbildningen? Beror det på faktorer som har med själva forskarutbildningen att göra, eller hänger det ihop med arbetsmarknaden eller något annat? Och mer i detalj, om doktoranderna exempelvis har angett själva forskarutbildningen som orsak till avhopp, syftar de då på handledningen i första hand eller vad är det som avses? Vidare, hur långt hade doktoranderna kommit i forskarutbildningen när de lämnade den? Har kvinnor och män angett liknande skäl till varför de inte fullföljt utbildningen? Kanske varierar skälen mellan doktorander inom olika ämnesområden eller som påbörjat forskarutbildningen i olika åldrar? Detta är exempel på frågor som denna studie ska svara på.

Det finns ett antal internationella studier om varför doktorander lämnar forskarutbildningen innan examen. Högskoleverkets studie har genomförts mot bakgrund av att det saknats nationella undersökningar om varför doktorander i svensk forskarutbildning inte avlägger examen.

Rapportens disposition

Rapportens inledande kapitel *Bakgrund* innehåller information om upprinnelsen till denna studie och vilken roll Delegationen för jämställdhet i högskolan har spelat i detta sammanhang. I kapitlet beskrivs även genomströmningen i forskarutbildningen samt resultat från en internationell kunskapsöversikt om varför forskarstuderande hoppar av forskarutbildningen.

Därefter följer dels ett kapitel om *Data och variabler*, dels ett kapitel om *Doktoranderna i undersökningen*, vilket inkluderar uppgifter om doktorandernas antal och fördelning på kön, ålder och ämnesområde.

5. Den nominella studietiden för en doktorexamen är fyra år, men många doktorander tar längre tid på sig. Ett skäl är att de inte bedriver forskarstudier på heltid; ett annat skäl är studieuppehåll till följd av föräldraledighet eller annat.

6. Statistiska meddelanden (2009; UF 21 SM 0901, se tabell 19). Eftersom det har skett ganska stora förändringar i genomströmningen på forskarnivå över tid är det svårt att sia om var den slutgiltiga examensfrekvensen kommer att landa för denna doktorskull.

Rapportens viktigaste och mest omfattande del är resultatdelen, det vill säga de kapitel som innehåller analyser som beskriver orsakerna till att doktoranderna har avbrutit forskarutbildningen. Vilken faktor som doktoranderna tyckte var den viktigaste, när de var tvungna att välja endast en, redogörs för i kapitlet *Den viktigaste orsaken till avhopp*. Därpå följer en omfattande genomgång av vilka mer specifika faktorer som har bidragit till doktorandernas avhopp; dessa resultat redovisas i kapitlet *Specifika orsaker till avhopp*. En kort och sammanfattande redovisning av de öppna svaren (doktorandernas egna formuleringar kring varför de hoppat av) finns i kapitlet *Öppna svar*. Resultatdelen avrundas med ett kapitel som handlar om hur långt doktoranderna hade kommit i utbildningen när de lämnade den (kapitlet *När hoppade doktoranderna av?*). Upplägget av resultatredovisningen redogörs för i kapitlet *Analysstrategi*, som inleder resultatdelen.

Rapporten avslutas med kapitlet *Reflektioner*, som i lite friare form diskuterar och reflekterar över doktoranders avbrutna forskarstudier.

Sedan den 1 juli 2007 är svensk högre utbildning indelad i tre nivåer: grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Som synonym till *utbildning på forskarnivå* används i denna rapport ofta uttrycket *forskarutbildning*

Bakgrund

Under 2009 uppdrog regeringen åt Högskoleverket att utveckla mått för genomströmningen i utbildning på grundnivå och avancerad nivå i högskolan. Med anledning av detta genomförde Högskoleverket en särskild undersökning om genomströmningen i de olika yrkesexamensprogrammen i högskolan vars resultat har publicerats i rapporten *Mått för genomströmning i utbildning på grund- och avancerad nivå*.⁷ Högskoleverket undersökte dock inte varför studenterna avbröt sin utbildning.

Hösten 2009, när Högskoleverkets arbete med genomströmningssuppdraget pågick, kontaktades verket av Delegationen för jämställdhet i högskolan (U 2009:1). Delegationen hade bland annat som uppgift att särskilt uppmärksamma *skillnader mellan kvinnor och män vad avser studietakt, avhopp och benägenhet att avlägga examen*, och planerade en studie om detta. Kontakten mellan delegationen och Högskoleverket ledde fram till att man gemensamt genomförde två enkätundersökningar för att ta reda på orsakerna till studieavbrott – den ena enkäten riktade sig till tidigare studenter på yrkesexamensprogram, som inte hade avlagt examen på programmet medan den andra enkäten riktade sig till antagna doktorander som inte hade avlagt forskarexamen.⁸ Resultaten finns så här långt dokumenterade dels i delegationens betänkande *Svart på vitt – om jämställdhet i akademien*,⁹ dels i Högskoleverkets rapport *Orsaker till studieavbrott*.¹⁰

Högskoleverkets rapport var en första delrapport och handlar om orsaker till studieavbrott bland studenter på yrkesexamensprogram och inkluderar inga analyser om orsaker till att doktoranderna avbryter sin utbildning på forskarnivå. I delegationens betänkande finns det däremot en del resultat om doktorandernas skäl till att de inte har fullföljt utbildningen, som baserar sig på den gemensamma enkätundersökningen (se nästa avsnitt).

Delegationen för jämställdhet i högskolan

Delegationen för jämställdhet i högskolan skulle enligt uppdraget från regeringen bland annat, som redan nämnts, uppmärksamma problemet med skillnader mellan kvinnors och mäns avhopp från högskolan.

Enligt delegationens egen sammanfattning visade doktorandernas svar att *... sociala faktorer och forskarutbildningen i sig båda spelar stor roll för doktorandernas uteblivna examina. Skillnaderna mellan kvinnor och män är också*

7. Högskoleverket (Högskoleverkets rapportserie 2009:29 R).

8. De doktorander som har följts upp är mer precist de som varken har avlagt någon licentiat- eller doktorsexamen. För vidare information, se kapitlet *Data och variabler*.

9. SOU 2011:1.

10. Högskoleverket (Högskoleverkets rapportserie 2010:23 R).

stora. Det gäller främst de sociala faktorerna, men kvinnor anger också i större utsträckning än män brister i handledningen och den psykosociala arbetsmiljön som orsak till att de inte avslutat sin forskarutbildning.¹¹

Även i denna rapport kommer vi att redovisa könsskillnader i avbrutna forskarstudier, men syftet är att göra en bredare rapportering av orsakerna till avbrott än vad som redovisades i betänkandet. Som redan nämnts försöker vi *exempelvis* även att besvara frågor om skillnader mellan doktorander i olika åldrar och inom olika ämnen. Det gör att vi också kan fördjupa analyserna om eventuella könsskillnader – vi kan till exempel studera om påvisade könsskillnader gäller inom alla ämnesområden och för alla åldrar.

Det finns en skillnad mellan analyserna i föreliggande rapport och delegationens som är viktig att klargöra. Delegationens analyser avser både doktorander som har hoppat av forskarutbildningen och doktorander som fortfarande studerar på den (svaren är således *inte* särredovisade för de två grupperna) medan resultaten i denna rapport enbart avser den grupp av doktorander som har hoppat av forskarutbildningen. Doktorander som fortfarande bedriver forskarstudier har visserligen inte avlagt doktorsexamen, men i övrigt är det en annan sak att ta lång tid på sig för att doktorera än att avbryta studierna och aldrig någonsin avlägga någon examen (och skälen till att man fortfarande bedriver forskarstudier kan därför vara andra än skälen till att man avbryter dem).

I anslutning till redovisningen av resultaten kommer vi ibland att relatera till vad som kommit fram i delegationens rapportering. Jämförelserna är speciellt viktiga att göra när resultaten från de två studierna skiljer sig åt, vilket är fullt möjligt med hänvisning till att resultaten i denna rapportering avser en avgränsad grupp i förhållande till delegationens.

Doktorandernas genomströmning

Detta är en studie om *varför* doktoranderna hoppar av forskarutbildningen. Men eftersom frågan varför är föranledd av att många doktorander inte fullföljer sina studier vill vi ge en bild av hur genomströmningen på forskarnivå ser ut samt redovisa vad som avses med begreppet.

Som nämndes inledningsvis var det 31 procent av dem som påbörjade forskarstudier under 2000 som åtta år senare (2008) ännu inte hade avlagt någon doktorsexamen.¹² Omvänt betyder det att 69 procent har avlagt en doktorsexamen. Denna andel är ett mått på genomströmningen som antingen benämns examensfrekvens eller examenskvot. Innebörden är densamma: andelen av en

11. SOU 2011:1, s. 70–71.

12. Andelen som inte har avlagt doktorsexamen skulle förmodligen vara något mindre om mätningen hade genomförts vid en senare tidpunkt än efter åtta år.

kull nybörjare i högskolan (i detta fall doktorander) som efter ett antal terminer har avlagt examen (i detta fall doktorsexamen).¹³

Ett problem som finns med att mäta genomströmningen på grundnivå och avancerad är att inte alla examinerade tar ut sina examensbevis.¹⁴ Vi har inte undersökt hur det förhåller sig med färdiga doktorer, men en kvalificerad gissning är att det tillhör verkliga undantag att man doktorerar utan att ansöka om examensbevis. Det största problemet är möjligen i stället att det finns doktorander som börjar studera på forskarnivå innan de har registrerats som nybörjare på utbildningen.¹⁵ Förmodligen förekommer detta oftare inom vissa ämnen än inom andra vilket gör att jämförelser av genomströmningen mellan olika ämnen till del blir felaktig. Sedan den 1 juli 2007 kan doktorander också tillgodoräkna sig högskolepoäng från tidigare utbildningsnivåer och yrkesverksamhet (6 kap. 7 § högskoleförordningen), och detta påverkar naturligtvis hur snabb genomströmningen blir.¹⁶

Det är möjligt att påbörja utbildning på forskarnivå och avsluta med en ”halv” doktorsexamen, det vill säga licentiatexamen. Från och med den 1 maj 2002 har det också varit möjligt för lärosäten att anta doktorander till utbildning på forskarnivå med licentiatexamen som slutmål. I denna studie ingår inga doktorander som har antagits med licentiatexamen som slutmål eftersom samtliga doktorander har påbörjat studierna före nämnda tidpunkt.

Förändring över tid

Examensfrekvensen har förbättrats över tid i forskarutbildningen. I det senaste statistiska meddelandet om doktorander framgår det att det bland dem som påbörjade forskarstudier 1980 endast var 36 procent som hade avlagt doktorsexamen inom 8 år, bland nybörjarna 1990 var det 49 procent som blev klara inom samma tid medan det, som vi redan redovisat, var 69 procent av nybörjarna 2000 som nådde ända fram till en doktorsexamen under motsvarande tidsrymd.¹⁷ Att skillnaderna är så stora mellan doktorskullarna hänger förmodligen inte enbart samman med att en större andel av doktoranderna

13. Se Högskoleverkets rapport *Forskarutbildningsreformen 1998* (Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R) för ytterligare detaljer kring examenskvoten bland doktorander. Examenskvoten är exempelvis beroende av hur bruttostudietiden i forskarutbildningen mäts, vilket kan variera (exempelvis, startpunkten för studietiden kan vara antingen tidpunkten för antagningen eller tidpunkten för när studierna påbörjades).

14. Undantaget från denna huvudregel är högskoleutbildningar som leder till legitimation yrken såsom exempelvis sjuksköterska och läkare. Inom dessa utbildningar tar alla studenter normalt ut sina examensbevis när de är klara med studierna.

15. Bland de doktorander som har svarat på Högskoleverkets enkät *Doktorandspegeln* (Högskoleverkets rapportserie 2008:23 R) var det 40 procent som hade deltagit i forskarutbildningen innan de formellt blivit antagna, ofta rörde det sig bara om några månader men 12 procent av alla svarande hade börjat studera mer än ett år innan de blev antagna.

16. Man skulle kunna ta hänsyn till detta i beräkningen av genomströmningen, men det förutsätter att det finns uppgifter om tillgodoräknanden. I dagsläget (februari 2012) saknas dock uppgifter om tillgodoräknande i SCB:s universitets- och högskoleregister eftersom SCB inte får hämta in och lagra dessa enligt 3 kap. i *Förordning om redovisning av studier m.m. vid universitet och högskolor*.

17. Statistiska meddelanden (UF 21 SM 1101).

någon gång avlägger doktorsexamen utan de beror även på att doktoranderna har blivit snabbare – det vill säga om tidsspannet förlängdes till mer än åtta år skulle sannolikt skillnaderna mellan de olika doktorandkullarna minska.

Det faktum att genomströmningen i forskarutbildningen har förbättrats över tid, både vad gäller att en större andel avlägger doktorsexamen samt att studietiderna har förkortats, är delvis ett resultat av forskarutbildningsreformen 1998.¹⁸ Ett av målen med denna reform var just att öka genomströmningen i forskarutbildningen. För att nå dithän beslutade regeringen om ändrade bestämmelser i högskoleförordningen (1993:100) som trädde i kraft den 1 april 1998. Den förändring som har uppmärksammats mest handlade om att fakultetsnämnderna endast fick anta doktorander som hade anställts som doktorand (tidigare doktorandtjänst) eller som beviljats utbildningsbidrag eller som hade någon annan form av studiefinansiering som fakultetsnämnden bedömde räckte för hela utbildningen. Man kan konstatera att det har skett en anpassning i enlighet med regeländringarna eftersom doktorandernas försörjning ser annorlunda ut efter 1998. Exempelvis saknade cirka 21 procent av doktorandnybörjarna försörjning läsåret 1996/97 men året direkt efter reformen hade den siffran sjunkit till 7 procent. En annan anpassning till försörjningskravet var att lärosätena antog färre doktorander, men detta gällde emellertid endast humaniora och samhällsvetenskap.¹⁹

Examensfrekvens per ämnesområde

Genomströmningen skiljer sig mycket åt mellan ämnesområden. Såväl före som efter forskarutbildningsreformen 1998 har doktorander inom naturvetenskap, teknikvetenskap, medicin och lantbruksvetenskap strömmat igenom forskarutbildningen snabbare än vad doktorander inom humaniora och samhällsvetenskap har gjort.²⁰ Efter exempelvis fem års studier hade 22 procent av nybörjarna 2000 inom humanistisk-samhällsvetenskapligt vetenskapsområde avlagt doktorsexamen; inom medicinskt vetenskapsområde blev som en jämförelse 55 procent klara med studierna inom samma tid. Efter åtta år har skillnaderna minskat mellan doktorander inom olika vetenskapsområden och är nästan helt uttraderade mellan doktorander inom tekniskt respektive humanistisk-samhällsvetenskapligt vetenskapsområde.

Examensfrekvens för kvinnor och män

Åtta år efter påbörjade forskarstudier är det nära nog en lika stor andel kvinnor som män som har avlagt doktorsexamen. De nybörjarkohorter som avses

18. Hela förbättringen kan inte tillskrivas reformen eftersom genomströmningen började förbättras redan tidigare.

19. För mer information om andra regeländringar i förordningen som syftade till att öka effektiviteten i forskarutbildningen hänvisas till Högskoleverkets rapport *Forskarutbildningsreformen 1998* (Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R).

20. Ibid. (exempelvis tabell 10, s. 49).

är 2000, 2001 och 2002. Männerna är dock snabbare än kvinnorna på så sätt att de i större utsträckning har avlagt doktorsexamen efter både fyra och sex år.

Går man tillbaka ytterligare ett decennium till de doktorander som började under 1990-talets första år, var emellertid könsskillnaderna i genomströmning större. Och då fanns det även en skillnad till männens fördel efter så lång studietid som åtta år (efter ytterligare ett antal år närmar sig kvinnorna dock männen).²¹

En anledning till att männen fortfarande har en högre examensfrekvens än kvinnorna både fyra och sex år efter påbörjade forskarstudier beror troligen delvis på att det finns vissa skillnader i vilka ämnen som kvinnor och män avlägger examen inom. Vi känner dock inte till hur genomströmningen ser ut för kvinnor och män per ämnesområde. Det finns också andra tänkbara förklaringar till könsskillnaderna, såsom i vilken utsträckning de kvinnliga respektive manliga doktoranderna är föräldralediga, arbetar hel- eller deltid etc.²²

Andra skillnader i examensfrekvens

Examensfrekvensen kan också skilja sig om man jämför doktorander efter andra indelningsgrunder. Vi känner inte till om examensfrekvensen ser olika ut för dem som börjar studera i olika åldrar. Däremot är det känt att utländska doktorander avlägger doktorsexamen i högre grad och inom en kortare tidsrymd än vad svenska doktorander gör.²³ Utländska doktorander som har hoppat av forskarutbildningen har emellertid inte fått någon enkät i denna studie och är således exkluderade från undersökningen.²⁴

Andra studier om varför doktorander hoppar av

Vi har redan presenterat en sammanfattning av resultaten från Delegationen för jämställdhet i högskolan som handlar om varför kvinnor och män inte avlägger examen i forskarutbildningen.²⁵ Finns det några ytterligare studier om varför doktorander lämnar forskarutbildningen i förtid, och vad har i så fall dessa kommit fram till?

21. Se *ibid.* och Statistiska meddelanden om *Doktorander och examina på forskarnivå* (UF 21 SM; 0901, 1001 och 1101).

22. I betänkandet *Svart på vitt* (SOU 2011:1) har kvinnor i högre grad än män angett föräldraledighet som skäl till att de inte har avlagt examen. Eftersom den grupp doktorander som delegationen analyserade inkluderade de doktorander som efter många år fortfarande studerade (tillsammans med doktorander som hade hoppat av) talar detta för att föräldraledighet är en faktor som förlänger bruttostudietiden för kvinnorna mer än den gör för män.

23. Högskoleverket (Högskoleverkets rapportserie 2009:14 R).

24. Se vidare kapitlet *Data och variabler*.

25. Doktoranderna i delegationens studie har besvarat samma enkät som doktoranderna i den här studien. En skillnad är att doktoranderna i denna undersökning är en delpopulation (endast avhoppade doktorander) av delegationens population (som består av både avhoppade doktorander och de som efter lång tid fortfarande bedrev forskarstudier).

Brist på svenska studier

Innan Högskoleverket och delegationen gick ut med sina två gemensamma enkätundersökningar till studenter och doktorander tillfrågades lärosätena om de under senare tid hade gjort några egna enkätundersökningar om skäl till studieavbrott. För doktorandernas del inkom det ingen rapportering från lärosätena om någon lokal undersökning. Men förmodligen finns det ändå viss lokal kunskap på området. Enligt uppgift från SFS doktorandkommitté, som Högskoleverket tog kontakt med hösten 2011, förekommer det *bland annat* att lärosätena använder uppföljningsmått om avbrutna forskarstudier ur ett jämställdhetsperspektiv i sina jämställdhetsplaner.²⁶ En nationell studie kring varför doktoranderna hoppar av utbildningen hade varit av stort intresse, men vi känner inte till någon sådan.

En internationell utblick

Det finns dock undersökningar som är genomförda i andra länder. Kyvik och Olsen vid NIFU STEP i Norge har gått igenom orsaker till avhopp från forskarutbildningen som studerats i internationell forskning och utredning (USA, England, Danmark med flera). Författarna har funnit att orsakerna i hög utsträckning är desamma i olika länder men att det också finns vissa skillnader. Man konstaterar också att det finns många olika orsaker till att doktorander avbryter forskarutbildningen. De förhållanden som rapporten tar upp är i sammanfattning följande:²⁷

- *Tillkortakommanden hos doktoranderna.* Doktoranderna har otillräckliga intellektuella förutsättningar eller för dåliga förkunskaper. Doktoranderna kan därtill brista i sin motivation för studierna och ha svårt att tåla motgångar i forskningsprocessen.
- *Otillräcklig finansiering av studierna.* Till exempel att man inte har försörjning fullt ut, eller också har finansieringen upphört innan man blev klar med studierna.
- *Arbetsmarknaden utanför akademien lockar.* En del doktorander får attraktiva erbjudanden om arbete utanför högskolan – såväl lön som karriärmöjligheter kan vara bättre. Ibland ser doktoranderna att de har små möjligheter att få ett arbete som forskare efter disputationen, och därför tycker de att det är lika bra att hoppa av utbildningen och ta ett annat arbete.
- *Bristar i handledningen.*Handledning som brister ur någon aspekt har rapporterats i många undersökningar som en viktig orsak till avhopp bland doktorander. Bristerna kan exempelvis bestå i att handledningen

26. Högskoleverket har dock inte undersökt detta närmare i samband med den här rapporten, och SFS doktorandkommitté känner inte till några lättillgängliga rapporter vid lärosätena om avbrutna forskarstudier.

27. Se Kyvik och Olsen (2009) för referenser till de studier som författarna sammanfattar. De orsaker som sammanfattas här handlar enbart om varför doktorander avbryter forskarstudier. Därtill har författarna också genomfört en internationell kunskapsöversikt om orsaker till långa studietider.

har skett i för liten omfattning eller varit för ostrukturerad. Handledaren kan också ha otillräcklig kompetens inom ämnesområdet. Därtill kan kommunikationen eller personkemin mellan handledare och doktorand ha utvecklats i negativ riktning.

- *Studiemiljön.* Flera undersökningar visar att dålig studiemiljö kan påverka doktorander att avbryta forskarutbildningen. Exempelvis kan det röra sig om att doktoranden inte integreras tillräckligt i institutionens sociala och vetenskapliga miljö och att man har få kontakter med andra forskarstud-erande.
- *Sociala faktorer.* Personliga förhållanden av social karaktär som inte hänger samman med studierna i sig, exempelvis kan det röra sig om att doktoranden blir sjuk eller att familjen på något sätt sätter gränser.

Kyvik och Olsen nämner ibland att någon avhopporsak kan vara vanligare i ett visst land eller i ett visst ämne. I denna sammanfattning har dock sådana variationer mellan länder och ämnen inte återgetts. Några skillnader mellan doktorander av olika kön eller i olika åldrar har författarna inte nämnt.

Data och variabler

I augusti 2010 skickades en enkät ut till tidigare doktorander som uppfyllde följande kriterier:

- Påbörjade studier på forskarnivå antingen läsåret 1999/2000 eller 2000/01.
- Hade *inte* avlagt vare sig licentiat- eller doktorsexamen till och med den 31 december 2009.²⁸
- Svensk doktorand (utländska doktorander, det vill säga doktorander som invandrat från annat land högst två år innan påbörjade forskarstudier, ingick inte).²⁹

Till denna population räknas 1 020 individer. Tre av dessa identifierades som övertäckning: personerna hade flyttat utomlands, avlidit eller uppgett att de inte påbörjat någon forskarutbildning. Bland de kvarstående 1 017 individerna besvarades enkäten, efter ett par påminnelser, av 574 personer, det vill säga 56,4 procent. Bland dessa svaranden var det 54 som uppgav att de hade avslutat forskarutbildningen antingen vid ett svenskt eller utländskt lärosäte, och de utgår därför ur undersökningen eftersom frågorna inte avser dem. Även dessa 54 personer kan ses som en form av övertäckning.

Det är således 520 personer som har besvarat frågorna i enkäten. För enskilda frågor kan något färre ha svarat eftersom det också finns ett partiellt bortfall, det vill säga att en fråga inte besvaras även om respondenten har svarat på övriga frågor i enkäten. Det partiella bortfallet är dock överlag lågt, och som högst 3 procent på någon fråga.

Av de 520 respondenterna var det 189 som fortfarande bedrev studier på forskarnivå medan 331 av de svarande uppgav att de hade avbrutit utbildningen. *Det är svaren från dessa 331 doktorander som har avbrutit forskarstudierna som redovisas i denna rapport.*

Enkäten skickades ut på papper, men det fanns möjlighet att svara antingen på papper eller via webben.

Variabler

Enkäten bestod av 13 frågor, och flertalet av dessa handlade om orsakerna till att man inte hade avlagt någon doktorsexamen.³⁰ Enkätsvaren har kompletterats med uppgifter om kön, ålder, föräldrars högsta utbildning, nationellt

28. Detta betyder att doktorander som har avbrutit forskarstudierna efter att de har avlagt licentiatexamen inte ingår i populationen och således inte heller har erhållit någon enkät.

29. Många utländska doktorander återvänder till sina hemländer och deras adresser kan därför inte hämtas från Registret över totalbefolkningen (RTB), vilket är det register som används för att hitta adresser till respondenterna.

30. Enkäten finns inlagd som bilaga i denna rapport.

forskningsämnesområde och nybörjartermin. Dessa uppgifter har hämtats från olika register hos SCB.

Åldersvariabeln mäter i sitt ursprungliga skick åldern det år som respondenterna besvarade enkäten (det vill säga 2010). I syfte att illustrera hur gamla doktoranderna var när de påbörjade forskarutbildningen har vi konstruerat en ny variabel: *nybörjarålder*. Denna mäter doktorandernas ålder när de började i forskarutbildningen.

Nationellt forskningsämnesområde består i sin mest aggregerade form av 12 forskningsämnesområden. Men även på denna grova nivå är en del ämnesområden små och vi har därför genomfört en del sammanslagningar med följande fem breda ämnesområden som resultat: (1) *humaniora* = humaniora och religionsvetenskap, (2) *samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik, (3) *naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik, (4) *teknikvetenskap* = teknikvetenskap och (5) *medicin* = medicin; odontologi; farmaci. Därutöver finns det tre ämnesområden som i nästan samtliga sammanställningar enbart redovisas som en del av totalen; anledningen är att antalet doktorander är litet i dessa ämnesområden samtidigt som de ämnesmässigt inte ryms inom de fem breda ämneskategorierna som konstruerats. De ämnesområden det handlar om är veterinärmedicin, skogs- och jordbruksvetenskap samt landskapsplanering (dessa två ämnesområden kan sammanfattas med beteckningen *lantbruksvetenskap*) och övriga forskningsområden.³¹

31. Från och med 2011 tillämpas en ny indelning av forskningsämnena: *Standard för svensk indelning av forskningsämnena 2011* (www.hsv.se/statistik/statistikomhogskolan/amneslistor). Den nya standarden innehåller sex ämnesområden på den grävsta nivån.

Doktoranderna i undersökningen

Denna studie handlar om 331 personer som en gång har påbörjat forskarstudier men som därefter har hoppat av utbildningen och aldrig avlagt någon forskarexamen (vare sig licentiat eller doktor). Utan svarsbortfall skulle antalet doktorander vara större (583 doktorander), men detta är fortfarande en liten grupp om man önskar göra indelningar efter ämnesområden etc. I praktiken kan det exempelvis betyda att antalet personer i en grupp (till exempel ett visst ämnesområde) ökar från två till fyra om man viktat svarandegruppen.

Mot bakgrund av detta har vi valt att *inte* vikta svarandegruppen så att den motsvarar hela populationen. Detta förfaringssätt gör det också tydligt hur många doktorander som verkligen har besvarat en fråga. I de fall antalet doktorander blir väldigt litet efter någon form av indelning, har dessa antingen inte redovisats enskilt, eller också har små doktorandgrupper slagits samman till större (gäller för några ämnesområden, se det tidigare kapitlet om variabler).

Det bör tilläggas att vi har genomfört vissa jämförelser mellan den viktade och den oviktade doktorandgruppen innan beslutet togs att genomföra analyserna enbart med hjälp av de doktorander som har besvarat enkäten. Jämförelserna visade på stora likheter i hur grupperna hade svarat. Endast när de två doktorandgrupperna bröts ner på mycket små undergrupper (exempelvis de allra minsta ämnesområdena) var skillnaderna mer påtagliga. Men eftersom, som redan nämnts, det inte är tillrådligt att räkna procent på ett litet antal individer sker ingen separat redovisning av de allra minsta ämnesområdena.

Kön, nybörjarålder och ämnesområde

Hur är gruppen om 331 avhoppade doktorander sammansatt med avseende på kön, nybörjarålder och ämnesområde? Till att börja med kan man konstatera att kvinnor och män är någorlunda jämnt fördelade: nära 48 procent är kvinnor och lite drygt 52 procent är män. Många avhoppade doktorander var ganska unga när de påbörjade forskarstudierna, 139 personer eller 42 procent var under 30 år. Personer som var 40 år eller äldre när doktorandstudierna påbörjades utgör den minsta gruppen om 71 före detta doktorander (knappt 22 procent).

Tabell 1. Kön, nybörjarålder och ämnesområde för 331 doktorander som har avbrutit forskarstudierna samt för den ursprungliga populationen om 5 138 doktorandnybörjare (exklusive utländska doktorander) läsåren 1999/2000 och 2000/01.

	Avhoppade doktorander		Ursprunglig population	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Kön				
Kvinnor	158	48	2 444	48
Män	173	52	2 694	52
Nybörjarålder				
< 30	139	42	2 874	56
30–39	121	37	1 410	27
40–	71	22	854	17
Ämnesområde				
Humaniora	17	5	369	7
Samhällsvetenskap	66	20	864	17
Naturvetenskap	52	16	953	19
Teknikvetenskap	97	29	1 241	24
Medicin	86	26	1 498	29
Lantbruksvetenskap	8	2	109	2
Övriga	5	2	108	2

Humaniora = humaniora och religionsvetenskap | *Samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik | *Teknikvetenskap* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci | *Lantbruksvetenskap* = veterinärmedicin; skogs- och jordbruksvetenskap samt landskapsplanering | *Övriga* = övriga forskningsområden.

Vidare har doktoranderna framför allt studerat teknikvetenskap, medicin, samhällsvetenskap och naturvetenskap – till dessa fyra ämnesområden hör nio av tio doktorander. Endast 5 procent av de svarande har avbrutit studier inom humaniora, och i antal motsvarar det 17 personer. Resultaten kring varför dessa doktorander i humaniora har avbrutit forskarstudierna kommer ändå att redovisas. Däremot är de svarande som har studerat lantbruksvetenskap eller övriga forskningsområden för få för att redovisas enskilt. Till dessa två ämnesområden hör endast 2 procent vardera av de avhoppade doktoranderna.

Det är endast avhopparna som studeras

Fördelningen av kvinnor och män etc. beskriver en grupp doktorander som har hoppat av utbildningen, och denna könsfördelning etc. är ett resultat av flera faktorer: exempelvis hur ursprungspopulationen av doktorandnybörjare såg ut (det vill säga samtliga doktorandnybörjare läsåren 1999/2000 och 2000/2001), hur genomströmningen ser ut i olika grupper samt svarsfrekvensen i dessa. Därför ska man *exempelvis* inte göra den felaktiga tolkningen att män avbryter forskarutbildningen i större utsträckning än kvinnor eftersom andelen män är större än andelen kvinnor i den grupp avhoppare som vi studerar. När det gäller ursprungspopulationen, det vill säga alla de doktorander

som påbörjade forskarstudier 1999/2000 och 2000/2001 (exklusive de utländska doktoranderna), är männen fler än kvinnorna: av totalt 5 138 nybörjare var 52 procent män. Det betyder att könsfördelningen i den grupp av avhoppare vi studerar är densamma som könsfördelningen i ursprungspopulationen.

Även fördelningen av doktorander per ämnesområden är någorlunda lika mellan doktorander som har avbrutit studierna och den ursprungliga nybörjarpopulationen. I exempelvis den ursprungliga populationen utgör doktorandnybörjarna i humaniora 7 procent medan de utgör 5 procent bland de avhoppade doktoranderna. Att doktorander i humaniora utgör en liten grupp i denna undersökning speglar på så sätt hur det ser ut i populationen som helhet. Den största differensen finns för doktorander i teknikvetenskap – dessa utgör 29 procent av de avhoppade doktoranderna medan de utgör 24 procent i den ursprungliga populationen.

Vad avser ålderssammansättningen i den ursprungliga populationen är doktorandnybörjare under 30 år den enskilt största åldersgruppen medan nybörjare som är 40 år eller äldre utgör den minsta gruppen. Samma förhållande finns i den grupp avhoppare som ingår i denna undersökning. Doktorander under 30 år utgör dock en större andel i den ursprungliga populationen (56 procent) än vad de gör i denna undersökning av avhoppare (42 procent).

Sambanden mellan olika grupper

Om man endast ser till de doktorander som har avbrutit forskarutbildningen, och som ingår i denna undersökning, var männen och kvinnorna i ungefär samma ålder när de påbörjade forskarutbildningen? Studerade männen samhällsvetenskap i samma utsträckning som kvinnorna? Svaren på dessa frågor är viktiga för att tolka resultaten och ställa vidare frågor om varför doktoranderna har hoppat av forskarutbildningen. Anta till exempel att kvinnor har hoppat av forskarutbildningen i större utsträckning än män av en specifik orsak samtidigt som även äldre doktorander i större utsträckning än andra åldersgrupper har avbrutit forskarutbildning av denna specifika orsak. I en sådan situation är det möjligt att könsskillnaden helt enkelt är ett resultat av att det finns en större andel äldre doktorander bland kvinnorna än bland männen.

Unga män och äldre kvinnor

När det gäller förhållandet mellan kön och nybörjarålder finns det en viss skillnad mellan kvinnor och män: männen tenderar att vara något yngre än kvinnorna. Skillnaden kanske kan ses som måttlig, men den finns där ändå. Exempelvis var det nära 25 procent av kvinnorna, men endast drygt 18 procent av männen, som påbörjade doktorandstudier när de var 40 år eller äldre.

Tabell 2. Sambandet mellan kön och nybörjarålder för de 331 doktorander som avbrutit forskarstudierna.

	Kön			
	Kvinnor		Män	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Nybörjarålder				
< 30	63	40	76	44
30-39	56	35	65	38
>=40	39	25	32	18
Totalt	158	100	173	100

Kvinnor studerar medicin och män studerar teknikvetenskap

Förhållandet mellan ämnesområde och kön ser ut på det sättet att ungefär en lika stor andel av kvinnorna som av männen har studerat naturvetenskap och samhällsvetenskap. Det finns dock tydliga könsskillnader inom medicin och teknikvetenskap: det var vanligare att kvinnor hade påbörjat forskarstudier inom medicin (drygt 35 procent av kvinnorna) än att män hade gjort det (drygt 17 procent) medan det i stället var mycket vanligt att män hade antagits till något tekniskt ämne (41 procent av männen och knappt 17 procent av kvinnorna).

Tabell 3. Sambandet mellan kön och ämnesområde för de 331 doktorander som avbrutit forskarstudierna.

	Kön			
	Kvinnor		Män	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Ämnesområde				
Humaniora	10	6	7	4
Samhällsvetenskap	31	20	35	20
Naturvetenskap	24	15	28	16
Teknikvetenskap	26	17	71	41
Medicin	56	35	30	17
Lantbruksvetenskap	7	4	1	1
Övriga	4	2	1	1
Totalt	158	100	173	100

Humaniora = humaniora och religionsvetenskap | *Samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik | *Teknikvetenskap* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci | *Lantbruksvetenskap* = veterinärmedicin; skogs- och jordbruksvetenskap samt landskapsplanering | *Övriga* = övriga forskningsområden.

Vanligt med 40-åringar och äldre inom medicin

Naturvetare och tekniker har i större utsträckning än doktorander i övriga ämnesområden påbörjat forskarstudier innan de fyllt 30. Inom medicin finns i stället en jämförelsevis hög andel av de allra äldsta; 36 procent av dem som påbörjade forskarstudier inom medicin var 40 år eller äldre.

Tabell 4. Sambandet mellan ämnesområde och nybörjarålder för de 331 doktorander som avbrutit forskarstudierna.

	Nybörjarålder			Totalt	
	< 30 år	30–39 år	40– år	Andel, (%)	Antal
Ämnesområde, (%)					
Humaniora	29	59	12	100	17
Samhällsvetenskap	33	48	18	100	66
Naturvetenskap	60	27	14	100	52
Teknikvetenskap	49	35	17	100	97
Medicin	33	31	36	100	86
Lantbruksvetenskap	75	13	13	100	8
Övriga	0	60	40	100	5
Totalt (antal)	139	121	71		331

Humaniora = humaniora och religionsvetenskap | *Samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik | *Teknikvetenskap* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci | *Lantbruksvetenskap* = veterinärmedicin; skogs- och jordbruksvetenskap samt landskapsplanering | *Övriga* = övriga forskningsområden.

Vi vill än en gång erinra om att fördelningarna avser svaren i just denna grupp av doktorander och inte hur fördelningarna exempelvis ser ut i nybörjarpopulationen som helhet. Den läsare som har kunskap om hur åldersfördelningen brukar se ut i olika ämnesområden kanske förväntar sig fler doktorander i humaniora som är 40 år och äldre. Utan att säkert veta varför åldersfördelningen bland de avhoppade doktoranderna i humaniora ser ut som den gör kan man åtminstone konstatera att det är ett litet antal doktorander i humaniora som har besvarat enkäten, och att det därför blir osäkert att räkna andelar på denna grupp (ett par personer mer eller mindre kan göra stor skillnad).

Analysstrategi

Resultatredovisningen inleds med att vi redogör för svaren på frågan ”Vilken är den *viktigaste* förklaringen till att du avbrutit din forskarutbildning?”; doktoranderna har endast kunnat ange ett svar på denna fråga. Det andra kapitlet handlar om i vilken utsträckning olika faktorer har *bidragit* till att man har hoppat av forskarutbildningen – dessa faktorer är betydligt mer detaljerade än de som relaterar till det viktigaste skälet till avhopp och respondenten har kunnat ange flera faktorer.

För varje fråga som studeras inleder vi med att redogöra för vad gruppen som helhet har svarat: vilket skäl har flest doktorander uppgivit, näst flest etc.? Sedan följer en redovisning av hur orsakerna till avhopp fördelar sig efter kön, nybörjarålder och ämnesområde. Ibland har också några ytterligare och fördjupade analyser genomförts: exempelvis har vi studerat om det finns skillnader mellan kvinnor och män även när de är lika gamla eller studerar inom samma ämnesområden.

När det gäller vilka faktorer som har *bidragit* till att doktoranderna har avbrutit utbildningen fanns det även möjlighet för doktoranderna att med egna ord ange eventuellt något annat skäl än vad som rymdes inom de fasta svarsalternativen. Dessa svar, tillsammans med doktorandernas svar på enkätens avslutande helt öppna fråga ”Skriv gärna ner egna synpunkter och kommentarer”, kommenteras helt kort i kapitlet Öppna svar.

Allra sist i resultatredovisningen följer ett kapitel som handlar om hur stor del av forskarutbildningen som var avklarad när doktoranderna hoppade av.

Tabeller

Resultaten presenteras i tabeller i form av antal och procent vilka beskrivs och diskuteras i texten. Det är dock orimligt att i texten berätta om allt som ryms i tabellerna varför ett urval har gjorts. Men för att läsaren också ska kunna dra eventuella egna slutsatser finns det många tabeller med uppgifter.

Vanliga och ovanliga svar

Det är givetvis väsentligt att redogöra för de vanligaste skälen till att doktoranderna avbryter forskarutbildningen. Men svar som sällan uppges av doktoranderna kan också vara intressanta. Exempelvis har det framkommit i internationella studier att brister i handledningen är en vanlig orsak till avhopp från forskarutbildningen. Om vi då skulle finna att doktoranderna i denna svenska studie mycket sällan hänvisar till att det är handledarproblem som är anledningen till att de hoppar av, så skulle det vara ett synnerligen intressant resultat (hur det verkligen förhåller sig med handledarfrågan redogörs för i kapitlet *Specifika orsaker till avhopp*, avsnittet *Forskarutbildningen*).

Likheter och olikheter

Sett till jämförelser mellan olika grupper, exempelvis mellan kvinnor och män, står skillnader i fokus. Men det kan också vara viktigt att uppmärksamma likheter, vilket vi ibland också gör.

En population av avhoppare

Populationen avhoppare i denna studie har redan beskrivits. Det kan dock vara värt att uppmärksamma att det möjligen finns en dold svårighet vid jämförelser mellan doktorander i olika grupper, exempelvis gäller det hur doktoranderna har svarat i olika ämnen. Om, som ett hypotetiskt exempel, 10 procent av de avhoppade doktoranderna i medicin har slutat på grund av sjukdom och 5 procent av de avhoppade doktoranderna i humaniora har gjort detsamma så betyder detta inte nödvändigtvis att doktoranderna i medicin oftare slutar i forskarutbildningen på grund av sjukdom än vad doktorander i humaniora gör. Anledningen är att genomströmningen ser olika ut i olika ämnen, och i medicin är det en större andel av dem som har antagits som doktorander som sedermera avlägger doktorsexamen om man jämför med humaniora. Den som önskar uttala sig om hur vanligt det är att doktorander hoppar av utbildningen på grund av sjukdom i medicin jämfört med i humaniora behöver egentligen relatera till den ursprungliga populationen av doktorandnybörjare. Detta har inte åtgärdats här, men det är viktigt att läsaren håller i minnet att beskrivningarna hela tiden handlar om en grupp doktorander som har hoppat av forskarutbildningen.

Den viktigaste orsaken till avhopp

En fråga i enkäten handlade om vilken faktor som var den *viktigaste* till att man hade avbrutit forskarutbildningen och doktoranderna kunde välja ett av fem svarsalternativ. Det enskilt viktigaste skälet till avbrutna studier visade sig vara *sociala eller andra faktorer* (ungefär 35 procent av de svarande) tätt följt av att ungefär 31 procent hade angett *forskarutbildningen*. *Arbetsmarknadsfaktorer* var det viktigaste skälet till avhopp för närmare 17 procent av de tillfrågade och *ekonomiska faktorer* angavs av närmare 12 procent. *Institutionstjänstgöringen* angavs sällan som huvudskäl till att man hade lämnat forskarutbildningen utan examen – endast knappt 5 procent hade uppgett detta.

Tabell 5. Den viktigaste orsaken till att forskarutbildningen avbrutits (endast en orsak kunde anges) – antal och andel för varje orsak rangordnade efter andel svarande för de olika alternativen.

	Antal	Andel (%)
Sociala eller andra faktorer	115	35
Forskarutbildningen	102	31
Arbetsmarknadsfaktorer	55	17
Ekonomiska faktorer	39	12
Institutionstjänstgöringen	16	5
Samtliga	327	100

De fem huvudskälen till avhopp är dock brett definierade och vad som mer specifikt avses med *sociala faktorer*, *ekonomiska faktorer* etc. och vad doktoranderna har svarat kring detta redogörs för i nästa kapitel. Några exempel är att avhopp på grund av faktorer knutna till själva forskarutbildningen kan handla om brister i handledningen, brister i den psykosociala arbetsmiljön eller att utbildningen var för svår. I de sociala faktorerna ligger bland annat skäl såsom sjukdom, flyttning eller föräldraledighet.

Kvinnor och män

Sociala faktorer är således det viktigaste skälet till avbrutna forskarstudier för samtliga doktorander, men stämmer detta in på både kvinnor och män? För kvinnornas del är svaret jakande – drygt 43 procent har svarat att de först och främst avbröt utbildningen av sociala skäl, och därefter följer att knappt 31 procent av kvinnorna avbröt studierna främst på grund av skäl kopplade till själva forskarutbildningen.

För männen gäller dock det omvända förhållandet, det vill säga forskarutbildningen var det vanligaste skälet till avhopp bland män (knappt 32 procent), och först därefter angav de sociala skäl som främsta orsak (knappt 28 procent).

Formulerat lite annorlunda kan man säga att själva forskarutbildningen och sociala faktorer väger ungefär lika tungt som skäl till avhopp bland männen.

Från det ovan sagda går det även att utläsa att trots att forskarutbildningen vägde olika tungt för kvinnor och för män så var det en ungefär lika stor andel av respektive kön som hade uppgett denna faktor som huvudskäl till att de slutat (31 respektive 32 procent).

När det gäller de sociala faktorerna är dock könsskillnaden stor. En betydligt större andel av kvinnorna än av männen har uppgett att de avbröt studierna huvudsakligen på grund av sådana faktorer (43 jämfört med 28 procent).

En ytterligare könsskillnad är att männen har angett ekonomiska orsaker till att de lämnat forskarstudierna bakom sig i större utsträckning än vad kvinnorna har gjort: ungefär 17 procent av männen och 6 procent av kvinnorna.

Arbetsmarknadsskäl och faktorer knutna till institutionstjänstgöringen har angivits i ungefär samma utsträckning av de två könen.

Tabell 6. Den viktigaste orsaken till att forskarutbildningen avbrutits (endast ett alternativ kunde anges) – andel av samtliga samt uppdelat efter kön och nybörjarålder.

	Antal	Andel (%)				
		Sociala eller andra faktorer	Forskarutbildningen	Arbetsmarknadsfaktorer	Ekonomiska faktorer	Institutionstjänstgöringen
Samtliga	327	35	31	17	12	5
Kön						
Kvinnor	157	43	31	16	6	4
Män	170	28	32	18	17	6
Nybörjarålder						
< 30 år	137	28	39	19	10	5
30–39 år	121	39	26	17	13	5
40– år	69	44	25	13	15	4

Nybörjarålder

Kvinnorna avbryter sålunda studierna i betydligt större utsträckning än vad männen gör på grund av sociala faktorer. Men detta är inte den enda skillnaden mellan olika grupper, utan det finns därtill skillnader mellan doktorander i olika åldrar: ju äldre doktoranden var när han eller hon började desto oftare har sociala faktorer angetts som den viktigaste orsaken till avhopp. Bland de yngsta doktoranderna, det vill säga de som var under 30 år när forskarstudierna inleddes, har knappt 28 procent angett sociala faktorer som skäl för avbrutna studier. I gruppen 30–39 år har 39 procent slutat på grund av sociala skäl och bland dem som påbörjade forskarstudierna när de var 40 år eller äldre har knappt 44 procent uppgett sociala skäl.

Det som i stället i första hand har föranlett doktorander under 30 år att hoppa av forskarstudierna är faktorerna i själva forskarutbildningen, och 39 procent har uppgett detta. I såväl åldersgruppen 30–39 som 40 år eller äldre är det i runda tal 25 procent som hänvisar till själva forskarutbildningen som den viktigaste orsaken till avhopp.

Det finns också vissa andra variationer mellan doktorander i olika åldrar, men de är mindre än de ovan nämnda. Ett exempel är i alla fall att doktorander under 30 år något oftare än dem som är äldre uppgett att det är arbetsmarknadsskäl som är den främsta orsaken till att de avbrutit forskarstudierna.

Ämnesområde

Precis som för doktorandgruppen som helhet är det framför allt sociala faktorer som har föranlett doktoranderna att inte fullfölja studierna inom humaniora (knappt 71 procent),³² medicin (knappt 47 procent) och samhällsvetenskap (nära 33 procent). Inom teknikvetenskap och naturvetenskap kommer de sociala skälen dock på andra plats (ungefär 28 respektive 21 procent av de svarande har uppgett detta skäl) efter det viktigaste skälet som är själva forskarutbildningen: drygt 40 procent av naturvetarna och nära 36 procent av doktoranderna i teknikvetenskap hänvisar i första hand till att det är någon eller några faktorer knutna till forskarutbildningen som gjorde att de hoppade av denna.

Själva forskarutbildningen är även en viktig orsak, om än inte den viktigaste, till att inte fullfölja utbildningen för studerande inom samhällsvetenskap och medicin (drygt 31 respektive knappt 28 procent). För samhällsvetarnas del väger forskarutbildningen nästan lika tungt som skäl till avhopp som de sociala faktorerna gör. Men inom humaniora har inte en enda doktorand uppgett att de först och främst har avbrutit studierna med hänvisning till själva forskarutbildningen.

Överlag är det en liten andel som angett institutionstjänstgöringen som den viktigaste orsaken till att de avbrutit forskarstudierna. Visserligen finns det en viss variation mellan de olika ämnesområdena, men det handlar hela tiden om små andelar. Så även om naturvetarna i större utsträckning än doktoranderna i teknikvetenskap och medicin har angett institutionstjänstgöringen som skäl till avhopp (nära 8 procent respektive runt 4 procent) är det inte någon dominerande orsak för någon av grupperna, tvärtom, såväl inom naturvetenskap som inom teknikvetenskap och medicin är institutionstjänstgöringen det skäl som har angetts i minst utsträckning.

32. Notera att det endast är 17 personer i denna undersökning som har studerat humaniora, och beräknade procentandelar därför blir osäkra. Men det är ändå slående att 12 av dessa 17 doktorander har angett sociala faktorer som huvudskäl till att de avbrutit forskarstudierna.

Tabell 7. Den viktigaste orsaken till att forskarutbildning avbrutits (endast ett alternativ kunde anges) – andel av samtliga samt uppdelat efter ämnesområde.

	Antal	Andel (%)				
		Sociala eller andra faktorer	Forskarutbildningen	Arbetsmarknadsfaktorer	Ekonomiska faktorer	Institutionstjänstgöringen
Samtliga	327	35	31	17	12	5
Ämnesområde*						
Humaniora	17	71	0	18	6	6
Samhällsvetenskap	64	33	31	14	16	6
Naturvetenskap	52	21	40	17	14	8
Teknikvetenskap	95	28	36	17	15	4
Medicin	86	47	28	14	8	4

Humaniora = humaniora och religionsvetenskap | *Samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik | *Teknikvetenskap* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

* Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Många äldre i medicin

I vilken utsträckning doktoranderna inom olika ämnen i första hand har angett antingen sociala skäl eller skäl som sammanhänger med själva forskarutbildningen till att de avbrutit studierna kan åtminstone delvis hänga samman med doktorandernas ålderssammansättning inom ämnet. Som vi redan har redovisat har doktorander i åldrarna 30–39 år samt 40 år och äldre i större utsträckning än dem som är under 30 angett sociala skäl till avhopp. Eftersom det i denna undersökning finns många som är 40 år eller äldre inom medicin och en stor andel tillhörande åldersgruppen 30–39 år inom humaniora kan detta åtminstone delvis förklara att sociala orsaker till avhopp är vanligt inom dessa ämnesområden.

Fördjupad analys av kvinnor och män³³

Som redan nämnts är det två faktorer där kvinnor och män tydligt *skiljer sig åt*: kvinnorna har i större utsträckning än män hoppat av på grund av sociala orsaker medan ekonomiska faktorer har varit en viktigare orsak till avhopp för män än för kvinnor.³⁴ Vi har också kunnat konstatera att orsaker till avbrutna forskarstudier varierar mellan doktorander i olika åldrar och inom olika ämnesområden. Går det med anledning av detta att säga något mer om de observerade könsskillnaderna, avbryter *till exempel* kvinnor i alla åldrar forskarutbildningen i större utsträckning av sociala skäl än vad män gör?

33. Inga tabeller redovisas för den fördjupade analysen.

34. Som tidigare redovisats är ekonomiska faktorer dock inte den viktigaste orsaken till avhopp bland män, utan det handlar här om att det är ett skäl till avhopp som män har angett i större utsträckning än vad kvinnor har gjort.

Sociala skäl – könsskillnader i alla åldersgrupper

Som tidigare har redovisats avbryter äldre doktorander oftare forskarutbildningen av sociala skäl än vad yngre gör. Detta betyder att det faktum att kvinnor oftare är äldre än vad män är när de påbörjar forskarstudierna bidrar till att kvinnorna totalt sett avbryter forskarutbildningen av sociala skäl i större utsträckning än vad män gör.

Åldersskillnaden mellan kvinnor och män kan dock endast till viss del förklara varför kvinnor oftare än män uppgett att de lämnat forskarutbildningen på grund av sociala skäl. För om man jämför orsakerna till avhopp för kvinnor och män per ålderskategori så är det en klart större andel av kvinnorna än av männen som har hoppat av på grund av sociala skäl i samtliga åldersgrupper. Exempelvis, bland dem som påbörjade sina forskarstudier när de var 40 år eller därutöver var det 50 procent av kvinnorna och 36 procent av männen som uppgav sociala faktorer som de viktigaste till att de avbrutit forskarstudierna.

Sociala skäl – inga könsskillnader för tekniker och humanister

Kvinnor avbryter således forskarstudierna av sociala skäl i större utsträckning än vad män gör både totalt sett och inom samtliga ålderskategorier. Även inom medicin, samhällsvetenskap och naturvetenskap avbryter kvinnor oftare än män utbildningen av sociala skäl. Inom teknikvetenskap och humaniora har emellertid kvinnor och män i ungefär samma utsträckning angett sociala faktorer som huvudorsak till avhopp.

Ekonomiska orsaker – könsskillnader i alla åldrar

Ekonomi är inte den viktigaste orsaken till avhopp vare sig för kvinnor eller män – men det var ändå betydligt vanligare att män avbröt forskarstudierna av denna orsak (knappt 17 procent) än att kvinnor gjorde det (drygt 6 procent). Gäller detta samband generellt, eller liknar kanske kvinnor och män ibland varandra?

En uppdelning per ålderskategori visar att oavsett hur gamla männen och kvinnorna var när de påbörjade studierna är det en större andel bland de förra som har slutat i förtid på grund av ekonomiska orsaker: exempelvis var det drygt 18 procent av männen i åldern 30–39 år som hade gjort detta jämfört med cirka 7 procent av kvinnorna i motsvarande ålder.

En uppdelning efter ämnesområde visar också den på könsskillnader inom varje kategori: inom samtliga ämnesområden är det vanligare att män slutar i forskarutbildningen av ekonomiska orsaker än att kvinnor gör det.³⁵

35. Humaniora är egentligen ett undantag. Men antalet doktorander inom humaniora är litet (speciellt vid en uppdelning efter kön) varför en enstaka individ kan få en orimligt stor inverkan.

Specifika orsaker till avhopp

I det förra kapitlet analyserades vad doktoranderna hade angett som den *viktigaste* orsaken till att de avbrutit forskarstudierna. Orsakerna var grovt angivna: sociala faktorer, arbetsmarknadsfaktorer etc.

Men vad är det doktoranderna tänker på mer specifikt när de exempelvis hoppar av på grund av sociala orsaker? Var familjen en begränsande faktor eller hoppade doktoranderna kanske av forskarstudierna på grund av att de flyttade från orten? I detta kapitel är det specifika skäl av detta slag som ska analyseras.

När doktoranderna fick möjlighet att ange specifika skäl till varför de avbrutit forskarstudierna kunde de ange flera skäl och ingen prioritering av vilket eller vilka som var viktigast skulle göras, utan det handlade om att doktoranderna skulle ange vilket eller vilka skäl som hade *bidragit* till att de avbrutit studierna.

Totalt sett fanns det 34 specificerade svarsalternativ samt möjligheten att ange alternativet ”annat” och i anslutning till annat-alternativet skriva vad som avsågs.³⁶ I redovisningen av svaren har dessa organiserats efter huvudrubrikerna *arbetsmarknad, sociala faktorer etc.*, det vill säga de breda orsaksområden till avhopp som redovisades i det förra kapitlet.³⁷

Forskarutbildningen

I det tidigare kapitlet redovisades att den enskilt *viktigaste* faktorn till avbrutna forskarstudier är av social karaktär, och drygt 35 procent av doktoranderna hade angett detta. Anledningen till att detta kapitel inleds med en redovisning av skäl som handlar om forskarutbildningen är att dessa nämndes mest frekvent som skäl till avhopp när doktoranderna fick svara på vilka faktorer som hade *bidragit* till att man avbrutit forskarutbildningen: tre av fyra doktorander, det vill säga drygt 75 procent, uppgav att någon eller några faktorer som var relaterade till forskarutbildningen hade bidragit till att de avbrutit studierna.³⁸

Vad har doktoranderna då avsett när de svarat på detta sätt? Av de nio olika utbildningsrelaterade skälen som kunde anges menade doktoranderna framför allt att *otillräckligt stöd av handledaren* hade bidragit till att de aldrig fullföljt forskarutbildningen; drygt 40 procent svarade detta. Tätt därefter har man uppgett att de avbrutna studierna beror på att man *tappade motivationen* (nära

36. I detta kapitel redogörs endast för hur många doktorander som har besvarat alternativet annat. I nästa kapitel, *Öppna svar*, finns en beskrivning av vad de doktorander har svarat som har formulerat i text vad de avsåg med svarsalternativet annat.

37. Motsvarande organisering av de specifika frågorna fanns också i enkäten.

38. Drygt 56 procent menade att en eller flera sociala faktorer hade *bidragit* till att de avbrutit forskarstudierna.

37 procent). Även *bristfällig psykosocial arbetsmiljö* var en vanlig bidragande orsak till avhopp, och 28 procent av doktoranderna slutade åtminstone delvis av den anledningen.

Tabell 8. Faktorer som har med *forskarutbildningens kurser och avhandlingsarbetet* att göra som har bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – antal och andel för varje alternativ rangordnade efter andel svarande för olika faktorer.

	Antal	Andel (%)
Forskarutbildningen – en eller flera faktorer	249	76
Otillräckligt stöd av handledaren	133	40
Tappade motivationen	121	37
Bristfällig psykosocial arbetsmiljö	93	28
Villkoren stämde inte med vad som utlovats	45	14
Fel inriktning	41	12
Bristfällig fysisk arbetsmiljö	22	7
Utbildningen var för svår	15	5
Blev diskriminerad (kön, etnicitet etc.)	3	1
Blev sexuellt trakasserad	1	0
Annat	54	16
Samtliga	330	

Att en stor andel av doktoranderna menar att brister i handledningen har bidragit till att de lagt doktorandstudierna på hyllan visar än en gång hur central handledningen är för att en doktorand ska klara av utbildningen.³⁹

Det är sällsynt att doktorander har slutat på grund av att man upplevt sig blivit *diskriminerad på grund av kön, etnicitet etc.* eller på grund av *sexuella trakasserier* (0,9 respektive 0,3 procent). Men naturligtvis är sådana händelser synnerligen allvarliga för den individ som drabbas.⁴⁰

Kvinnor och män

Det är mycket vanligt bland såväl kvinnor som män att utbildningsrelaterade faktorer har bidragit till att de avbrutit forskarstudierna, men allra vanligast är det bland kvinnorna: 79 procent av kvinnorna och drygt 72 procent av män-

39. Se exempelvis Appel och Bergenheim (2005) samt SOU 2004:27. I Högskoleverkets doktorandspelar (Högskoleverkets rapportserie 2003:28 R och 2008:23 R) finns uppgifter om hur doktorander upplever handledningen.

40. Notera att detta endast är mått på i vilken utsträckning doktoranderna har uppgett att sexuella trakasserier och diskriminering som riktats mot dem har bidragit till att de avbrutit forskarstudierna. En större andel av doktoranderna, än de vi här har redovisat, utsätts för händelser av detta slag (se Högskoleverkets rapportserie 2008:23 R). Men antingen avlägger dessa doktorander doktorsexamen trots att de är diskriminerade/trakasserade, eller också avbryter de forskarutbildningen, men av andra skäl.

nen har uppgett att en eller flera faktorer i forskarutbildningen har bidragit till att de aldrig fullföljde denna.⁴¹

De tre vanligaste skälen till avhopp

Sett till de enskilda faktorerna, anger kvinnor och män ungefär samma skäl eller finns det några skillnader? De tre främsta skälen som kvinnorna uppgav var otillräckligt stöd från handledaren (nära 43 procent), bristfällig psykosocial arbetsmiljö (drygt 38 procent) och att man tappade motivationen (nära 36 procent).

Även bland männen har brister i handledningen i hög grad bidragit till avhopp (drygt 38 procent uppgav detta); lika vanligt var det att männen tappade motivationen (knappt 38 procent). Och även männen upplever brister i den psykosociala arbetsmiljön, det var det tredje vanligaste skälet bland män, och cirka 19 procent har åtminstone delvis slutat på grund av det. Men detta betyder också att det är betydligt vanligare att kvinnor slutar på grund av upplevda brister i den psykosociala arbetsmiljön än att män gör det (i procentandelar räknat motsvarar det en skillnad om 19 procentenheter).

Tabell 9. Faktorer som har med forskarutbildningens kurser och avhandlingsarbetet att göra som har bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med kön och nybörjarålder.

	Samtliga	Kön		Nybörjarålder		
		Kvinnor	Män	< 30 år	30–39 år	40– år
Antal	330	157	173	139	121	70
Andel (%)						
Forskarutbildningen – en eller flera faktorer	76	79	72	86	69	64
Otillräckligt stöd av handledaren	40	43	38	42	38	40
Tappade motivationen	37	36	38	37	40	30
Bristfällig psykosocial arbetsmiljö	28	38	19	30	31	20
Villkoren stämde inte med vad som utlovats	14	15	12	12	16	14
Fel inriktning	12	12	13	17	12	3
Bristfällig fysisk arbetsmiljö	7	9	5	6	6	10
Utbildningen var för svår	5	5	5	8	3	1
Blev diskriminerad (kön, etnicitet etc.)	1	2	0	1	2	0
Blev sexuellt trakasserad	0	1	0	1	0	0
Annat	16	16	17	16	17	16

41. När kvinnor och män fick ange den viktigaste orsaken till avbrutna studier (se förra kapitlet) var det ungefär lika vanligt bland dem båda att uppges forskarutbildningen som den viktigaste orsaken: knappt 31 procent av kvinnorna och knappt 32 procent av männen uppgav detta.

Handledningen orsakar avhopp hos både kvinnor och män

Brister i handledningen är således den orsak som i störst utsträckning har bidragit till att såväl kvinnor som män lämnat forskarutbildningen, men det finns också en skillnad i kvinnors och mäns svar. En större andel av kvinnorna än männen har uppgett att brister i handledningen har inverkat på deras beslut att hoppa av forskarstudierna. Men möjligen är en könsskillnad om drygt 4 procentenheter inte så mycket att orda om när det totalt sett rör sig om cirka 40 procent som har uppgett brister i handledarstöd. Detta är också en mindre könsskillnad än den som Delegationen för jämställdhet i högskolan presenterade i sitt betänkande – där var differensen cirka 6 procentenheter mellan kvinnor och män. Det vill säga, dålig handledning förefaller att vara ett något större problem ur ett jämställdhetsperspektiv när man tittar på varför studierna tar så lång tid än vad den är skäl till könsskillnader i avhopp.⁴²

För svår utbildning – kvinnor och män tycker lika

När det gäller *likheter* mellan kvinnor och män är det inte enbart bristande motivation som i ungefär samma utsträckning lett till avhopp för båda könen, för exempelvis är det en ungefär lika stor andel av både kvinnorna och männen som har angett att utbildningen var för svår för att de skulle fortsätta fram till examen.

Nybörjarålder

Det finns vissa skillnader i hur doktorander i olika åldrar har svarat kring forskarutbildningen som bidragande orsak till deras avhopp. Till att börja med har doktoranderna i den yngsta åldersgruppen, under 30 år, i större utsträckning än dem som är äldre uppgett att en eller flera faktorer i själva forskarutbildningen har bidragit till att de avbrutit sina forskarstudier: 86 procent av dem som började i forskarutbildningen före 30 års ålder jämfört med 69 procent i åldrarna 30–39 och 64 procent bland 40-åringar och äldre.

Äldre doktorander mer förberedda

En iakttagelse man kan göra är att doktorander som börjar studera högre upp i åldrarna möjligen i större utsträckning än yngre vet vad de ger sig in på. Det är nämligen betydligt vanligare bland doktorandnybörjare under 30 år än bland 40-åringar och äldre att man har uppgett både att *forskarutbildningen hade fel inriktning för en själv* och att *utbildningen var för svår*. Exempelvis har drygt 17 procent av de doktorander som börjat innan de fyllt 30 svarat att forskarutbildningen hade fel inriktning för dem. Jämförelsevis var det endast knappt 3 procent av dem som påbörjade forskarstudier från 40 års ålder och uppåt som angav denna orsak.

42. I denna undersökning studerar vi de doktorander som helt har avbrutit forskarutbildningen, vilket är en delpopulation av de doktorander som delegationen studerade. I delegationens population ingick både doktorander som avbrutit forskarutbildningen och de som fortfarande, efter lång tid, bedrev forskarstudier.

Avhopp i alla åldrar på grund av brister i handledningen

Som vi redan har konstaterat leder brister i handledningen ofta till att doktoranderna avbryter forskarutbildningen. Till detta kan det läggas att brister i handledningen är en vanlig orsak till avhopp i samtliga åldrar: andelen som har uppgivit denna orsak varierar mellan 38 och 42 procent beroende på åldersgrupp.

Ämnesområde

Hur förhåller det sig med handledningen som orsak till avhopp för doktorander i olika ämnesområden? Sett till de enskilda ämnesområdena är brister i handledningen i hög grad ett skäl till avhopp inom naturvetenskap, teknikvetenskap och medicin där mer än 40 procent av doktoranderna har slutat åtminstone delvis på grund av denna orsak. Även inom samhällsvetenskap och humaniora är det vanligt att doktoranderna slutar helt eller delvis på grund av brister i handledningen, det är dock inte riktigt lika vanligt och 28 respektive 35 procent har uppgett detta skäl.⁴³

Bristfällig psykosocial arbetsmiljö har i stor utsträckning bidragit till avhopp inom samtliga ämnesområden, men mest inom humaniora där mer än hälften av doktoranderna uppgav detta. Man får dock betänka att det endast är 17 personer som ingår i analysen av doktorander i humaniora, vilket gör uppgiften om andelar mindre stabil.

43. Observera att detta inte behöver betyda att brister i handledningen orsakar färre avhopp inom samhällsvetenskap än i övriga ämnen. Populationen vi studerar är dem som har hoppat av forskarutbildningen, men inom framför allt naturvetenskap och medicin är genomströmningen bättre än inom samhällsvetenskap (se Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R), vilket *eventuellt* kan vara kopplat till bättre handledning och färre avhopp i dessa ämnen. I *Doktorandspegeln* (Högskoleverket 2008:23) är bilden komplex kring handledningens betydelse i olika ämnen.

Tabell 10. Faktorer som har med forskarutbildningens kurser och avhandlingsarbetet att göra som har bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med ämnesområde.

	Samtliga	Ämnesområde*				
		Hum	Sam	Natur	Teknik	Medicin
Antal	330	17	65	52	97	86
Andel (%)						
Forskarutbildningen – en eller flera faktorer	76	77	74	79	79	70
Otillräckligt stöd av handledaren	40	35	28	42	43	44
Tappade motivationen	37	35	39	35	37	37
Bristfällig psykosocial arbetsmiljö	28	53	32	23	27	26
Villkoren stämde inte med vad som utlovats	14	6	14	14	16	14
Fel inriktning	12	18	15	12	14	9
Bristfällig fysisk arbetsmiljö	7	6	9	10	5	6
Utbildningen var för svår	5	0	8	4	6	2
Blev diskriminerad (kön, etnicitet etc.)	1	0	2	0	0	2
Blev sexuellt trakasserad	0	0	0	0	0	1
Annat	16	18	17	14	20	14

Hum = humaniora och religionsvetenskap | Sam = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik |

Natur = naturvetenskap; matematik | Teknik = teknikvetenskap | Medicin = medicin; odontologi; farmaci.

* Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Sociala faktorer

Drygt 56 procent av de svarande har angett att en eller flera sociala faktorer bidragit till att de hoppade av forskarutbildningen. Av de sju specificerade orsakerna av social karaktär var det mest frekventa skälet att man *inte trivdes med att doktorera* (nära 25 procent). Därefter följde att man fann det *svårt att kombinera forskarutbildningen med familjesituationen* (16 procent), och som tredje orsak nämndes *sjukdom* (8 procent).

Tabell 11. Sociala eller andra faktorer som har bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – antal och andel för varje alternativ rangordnade efter andel svarande för olika faktorer.

	Antal	Andel (%)
Sociala faktorer – en eller flera	183	56
Trivdes inte med att doktorera	81	25
Svårighet kombinera med familj	52	16
Sjukdom	26	8
Föräldraledighet	16	5
Flytt inom Sverige	12	4
Flytt utomlands	4	1
Militärtjänstgöring	0	0
Annat	52	16
Samtliga	325	

Kvinnor och män

Uppger då kvinnor och män liknande sociala skäl? Delvis gör man det, men det finns också skillnader. Dessa skillnader består i att kvinnor i större utsträckning än män har uppgett både sjukdom och otrivsel med att doktorera som orsaker till att de inte fullföljt utbildningen. Nära var tredje kvinna (31 procent) har hoppat av studierna delvis därför att de inte trivdes med att doktorera, och nära 19 procent av männen har gjort detsamma. Sjukdom har varit ett hinder för fortsatta studier fram till examen för ungefär 12 procent av kvinnorna och 4 procent av männen.

Familjen ett studiehinder för både kvinnor och män

Möjligen kan man förvänta sig att kvinnor i större utsträckning än män har hänvisat till föräldraledighet och svårigheter att kombinera forskarstudier med familjeliv som skäl till att de aldrig har avlagt någon doktorsexamen. En något större andel av kvinnorna än männen har också angett dessa skäl, men det rör sig om små skillnader. Det verkar därför mer rimligt att se på familjen som en riskfaktor för avhopp från forskarstudierna som gäller ungefär lika för kvinnor och män.⁴⁴

44. Delegationen för jämställdhet i högskolan fann dock att 18 procent av kvinnorna och 9 procent av männen hade uppgett föräldraledighet som orsak till att de inte avslutat forskarstudierna. Delegationens population inkluderade även doktorander som fortfarande studerade. Detta betyder att föräldraledighet är en vanligare orsak till längre studietider för kvinnor än vad det är för män. Däremot, som resultaten i denna studie visar, avbryter inte kvinnor forskarstudierna på grund av familjeskäl i större utsträckning än vad män gör. Se SOU 2011:1 (s. 69).

Tabell 12. Sociala eller andra faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med kön och nybörjarålder.

	Samtliga	Kön		Nybörjarålder		
		Kvinnor	Män	< 30 år	30–39 år	40– år
Antal	325	156	169	137	119	69
Andel (%)						
Sociala faktorer – en eller flera	56	68	46	50	65	54
Trivdes inte med att doktorera	25	31	19	30	27	12
Svårighet kombinera med familj	16	17	15	9	25	15
Sjukdom	8	12	4	7	6	15
Föräldraledighet	5	6	4	3	8	3
Flytt inom Sverige	4	3	4	5	3	1
Flytt utomlands	1	1	1	2	0	1
Militärtjänstgöring	0	0	0	0	0	0
Annat	16	21	11	11	22	16

Nybörjarålder

Det framkommer vissa skillnader mellan åldersgrupper när man tittar närmare på de sociala skälen. Doktorander som påbörjade forskarutbildningen någonstans i åldersintervallet 30–39 år anger i större utsträckning än både yngre och äldre doktorander att de har hoppat av utbildningen på grund av föräldraledighet och svårigheter att kombinera forskarstudierna med familjesituationen. Till exempel uppgav 25 procent av 30–39-åringarna att en bidragande orsak till deras avhopp var svårigheter att kombinera forskarstudier och familj, men endast 9 procent av doktoranderna som var under 30 år angav denna orsak. Det är sannolikt i stor utsträckning i åldersgruppen 30–39 år som man finner doktorander som bildar familj och har yngre barn att ta hänsyn till, vilket kan förklara att de i så stor utsträckning har avbrutit studierna på grund av familjeskäl.

Sjukdom en orsak till avhopp bland äldre

I befolkningen som helhet är sjukdom i bred bemärkelse (det vill säga inte varje enskild sjukdom) vanligare bland äldre personer än bland yngre. Det är därför logiskt att sjukdom är ett vanligare skäl till avhopp bland äldre doktorander än bland yngre. Bland doktorander som var åtminstone 40 år när de påbörjade forskarstudierna är det knappt 15 procent som uppgivit att deras sjukdom har

bidragit till att de hoppat av forskarutbildningen;⁴⁵ bland dem som ännu inte fyllt 40 har i runda tal 6 procent hoppat av på grund av sjukdom.

Vi kan erinra oss att kvinnor oftare än män har uppgett sjukdom som orsak till sitt avhopp. En närmare granskning visar att kvinnor också har avbrutit forskarstudierna på grund av sjukdom i större utsträckning än män i samtliga ålderskategorier. I åldersgruppen 40 år och uppåt är könsskillnaden emellertid liten: 13 procent av männen och 16 procent av kvinnorna har angett att deras sjukdom bidragit till de lämnat forskarstudierna utan att avlägga examen. Den stora könsskillnaden finns i stället bland doktorander som påbörjade forskarstudierna när de vara 30–39 år. Inte en enda man i denna åldersgrupp har uppgett sjukdom som skäl till att de hoppat av forskarutbildningen. Däremot har 13 procent av kvinnorna angett det skälet.

Otrivsel vanligare bland yngre än bland äldre

Att man slutar på grund av att man inte trivs med att doktorera är framför allt ett skäl för doktorander som började på forskarutbildningen innan 40 år fyllda. Kanske är detta ännu ett tecken på att doktorander som börjar i forskarutbildningen efter att de fyllt 40 har en bättre förståelse för vad de ger sig in i än vad yngre doktorander har.⁴⁶

Ämnesområde

Avhopp från forskarutbildningen som hänger ihop med att man inte trivs med forskarstudierna är ganska jämnt fördelat mellan de olika ämnesområdena – i samtliga har i runda tal var fjärde doktorand slutat åtminstone delvis av denna orsak.⁴⁷

Sjukdom har angetts som orsak till avhopp oftare bland doktorander i humaniora, samhällsvetenskap och medicin än inom naturvetenskap och teknikvetenskap. Detta torde åtminstone i viss utsträckning hänga ihop med att andelen unga, och därmed andelen friska doktorander, är större i naturvetenskap och teknikvetenskap.

45. Notera att åldersgruppen 40 och äldre även inkluderar ett antal doktorander som har börjat studera på forskarnivå långt efter att de fyllt 40, det vill säga i åldrar då risken för svåra sjukdomar ökar. Men om man ser till befolkningen som helhet finns det även skillnader i hälsotillstånd mellan dem som är runt 40 år jämfört med yngre personer. Ett exempel: bland personer i åldersgruppen 35–44 år har det för befolkningen som helhet rapporterats att arbetsförmågan är nedsatt på grund av långvarig sjukdom i större utsträckning än vad den är för personer i åldrarna 25–34 år (Socialstyrelsen, 2009). Det är inte säkert att detta kan appliceras på doktorander, men det är i alla fall en indikation på att hälsotillståndet kan försämrats redan vid fyllda 40.

46. Jämför det förra avsnittet som handlar om faktorer i forskarutbildningen som bidragit till avhopp och som visar att yngre doktorander oftare än äldre har uppgett att de delvis hoppat av forskarutbildningen på grund av att den var för svår eller att den hade fel inriktning.

47. Inom humaniora var dock andelen 35 procent, men det är, som sagts tidigare, vanskligt att lyfta fram detta ämnesområde alltför mycket eftersom procenten beräknas på endast 17 doktorander.

Föräldraledighet bidrar i liten grad till avhopp oavsett ämnesområde

Föräldraledighet har bidragit till avhopp i ungefär samma utsträckning inom samtliga ämnesområden – i runda tal 5 procent. Doktorander i teknikvetenskap och humaniora har dock i något lägre grad än doktorander inom andra ämnesområden uppgett att de avbrutit studierna på grund av svårigheter att kombinera dessa med familjens behov.

Tabell 13. Sociala eller andra faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med ämnesområde.

	Samtliga	Ämnesområde*				
		Hum	Sam	Natur	Teknik	Medicin
Antal	325	17	64	50	95	86
Andel (%)						
Sociala faktorer – en eller flera	56	77	61	54	45	64
Trivdes inte med att doktorera	25	35	25	26	23	27
Svårighet kombinera med familj	16	12	20	18	12	16
Sjukdom	8	12	9	4	4	13
Föräldraledighet	5	6	5	4	5	5
Flytt inom Sverige	4	0	3	2	4	4
Flytt utomlands	1	0	2	2	2	0
Militärtjänstgöring	0	0	0	0	0	0
Annat	16	24	17	12	14	19

Hum = humaniora och religionsvetenskap | *Sam* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Natur* = naturvetenskap; matematik | *Teknik* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

*Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Arbetsmarknaden

Närmare hälften (49 procent) av doktoranderna har uppgett att arbetsmarknadsskäl bidrog till att de slutade i forskarutbildningen. Enkäten innehöll fem olika svarsalternativ som berörde arbetsmarknaden och den faktor som mest frekvent nämndes av doktoranderna var att det var *svårt att kombinera forskarutbildningen med arbete* (knappt 18 procent). Men egentligen kan man säga att det var något vanligare att doktoranderna slutade i forskarutbildningen på grund av att de funnit ett arbete. Summan av de två svarsalternativen *fick arbete som matchade utbildningen* och *fick arbete som inte matchade utbildningen* är nämligen ungefär 23 procent. De två återstående skälen har angetts av betydligt färre doktorander: knappt 5 procent har hoppat av forskarutbildningen bland annat därför att de *sannolikt inte skulle få något arbete*

efter utbildningen och endast 1 procent på grund av tjänstledighet för annat arbete.

Tabell 14. Arbetsmarknadsfaktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – antal och andel för varje alternativ rangordnade efter andel svarande för olika faktorer.

	Antal	Andel (%)
Arbetsmarknaden – en eller flera faktorer	160	49
Svårt kombinera forskarutbildning med arbete	58	18
Fick arbete som matchade utbildningen	45	14
Fick arbete som inte matchade utbildningen	28	9
Sannolikt inget arbete efter utbildningen	16	5
Är eller har varit tjänstledig för annat arbete	4	1
Annat	32	10
Samtliga	330	

Vilka doktorander kan inte kombinera utbildning och arbete?

Går det att säga något mer om vad som ligger bakom att en del doktorander har så svårt att kombinera forskarutbildningen med annat arbete att de avbryter forskarstudierna? Rimligtvis borde det röra sig om doktorander som försörjs via någon form av anställning, exempelvis företagsdoktorander eller läkare. Eftersom doktoranderna i denna undersökning också har fått svara på hur de finansierade forskarutbildningen⁴⁸ kan vi studera hur det ligger till. Och det visar sig, som förväntat, att det finns ett samband mellan hur forskarstudierna finansieras och om doktoranden har angett att han eller hon har avbrutit forskarstudierna på grund av svårigheter att kombinera forskarstudier och arbete.

Av de 58 personer som har uppgett att svårigheter med att kombinera utbildning och arbete har bidragit till att de avbrutit studierna var det 43 procent som finansierade forskarstudierna med hjälp av en anställning utanför högskolan med tid för egen forskning (det kan röra sig om företagsdoktorander, läkare, lärare i skolan eller exempelvis tjänstemän på en myndighet). Därtill har nära 26 procent haft en anställning utanför högskolan utan tid för egen forskning. Några personer har också haft en anställning inom högskolan (ej doktorandanställning) parallellt med forskarstudierna.

Försörjningsmönstret ser jämförelsevis mycket annorlunda ut bland de doktorander som *inte* har angett att de hoppat av på grund av svårigheter att kombinera studier och arbete: i denna grupp har doktoranderna i stället haft anställning som doktorand (60 procent) och betydligt färre har haft en försörjningsform där arbete och studier kombineras (exempelvis hade 14 procent en anställning utanför högskolan med utrymme för studier inom ramen för anställningen).

48. Varje doktorand kunde ange flera svarsalternativ kring försörjning (se enkäten som finns som bilaga i denna rapport).

Arbetslöshet både lockar till och avskräcker från studier på forskarnivå

Som redan nämnts har endast knappt 5 procent av doktoranderna hoppat av forskarutbildningen med hänvisning till att de inte trodde att den skulle leda till något arbete efter examen. Det kan vara intressant att i detta sammanhang nämna att det också finns doktorander som börjar i forskarutbildningen på grund av att de vill undvika arbetslöshet. Till doktoranderna i denna undersökning ställdes frågan *Vilket var ditt huvudsakliga motiv för att gå forskarutbildningen* (ett alternativ fick väljas), och 20 av de 331 avhoppade doktoranderna (6 procent) uppgav att de hade påbörjat forskarstudier huvudsakligen för att undvika arbetslöshet. Sambandet mellan forskarutbildning och arbetslöshet går så att säga i två riktningar: dels börjar en del doktorander för att de vill undvika arbetslöshet, dels slutar några i syfte att undvika att bli arbetslösa.⁴⁹ I båda fallen rör det sig dock om en liten andel doktorander.

Kvinnor och män

Hur ser då mönstret ut för kvinnor och män – har de angett liknande faktorer som skäl till att de lämnat forskarutbildningen? Svaret är att det sammantaget handlar om ganska små eller obefintliga skillnader mellan könen. Vi kan inleda med att fastställa ett par likheter. För det första är arbetsmarknadsfaktorer som bidragande orsak till att hoppa av forskarutbildningen lika vanliga hos båda könen; strax under 50 procent. Och bland de olika specificerade arbetsmarknadsfaktorerna nämner både kvinnor och män framför allt att *det var svårt att kombinera forskarutbildningen med arbete*: knappt 18 procent för både kvinnor och män.

En skillnad mellan könen är att kvinnor något oftare än män har avbrutit studierna på grund av att de fick ett arbete som matchade utbildningen medan männen i stället i större utsträckning än kvinnorna har slutat på grund av att de fick ett arbete som *inte* matchade utbildningen. Om man summerar de två skälen visar det sig att knappt 24 procent av männen och knappt 21 procent av kvinnorna har uppgett att de fått ett arbete och att detta bidrog till att de hoppade av forskarutbildningen.

49. Det är dock inte samma personer.

Tabell 15. Arbetsmarknadsfaktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med kön och nybörjarålder.

	Samtliga	Kön		Nybörjarålder		
		Kvinnor	Män	< 30 år	30–39 år	40– år
Antal	330	157	173	130	121	70
Andel (%)						
Arbetsmarknaden – en eller flera faktorer	49	48	49	44	50	54
Svårt kombinera forskarutbildning med arbete	18	18	17	7	17	39
Fick arbete som matchade utbildningen	14	15	13	19	12	4
Fick arbete som <i>inte</i> matchade utbildningen	9	6	11	12	7	4
Sannolikt inget arbete efter utbildningen	5	4	6	5	6	3
Är eller har varit tjänstledig för annat arbete	1	2	1	1	2	1
Annat	10	10	9	6	16	7

Nybörjarålder

Könsskillnaderna är således små eller obefintliga när doktoranderna har slutat på grund av arbetsmarknadsskäl. Då är skillnaderna större mellan doktorander i olika åldrar. Till att börja med var svårigheter att kombinera forskarutbildningen med arbete det vanligaste skälet till avhopp bland doktorander 40 år och uppåt (knapp 39 procent angav detta skäl) och i åldrarna 30–39 år (drygt 17 procent). Men bland doktorander som har påbörjat studier före 30 års ålder var det endast drygt 7 procent hade angett denna orsak.

Förmodligen är det inte åldern i sig som ligger bakom den observerade variationen utan det faktum att doktorander i olika åldrar har olika försörjningsformer. En närmare analys av doktoranderna i denna undersökning visar att det är vanligare att doktorander som påbörjade forskarstudier i åldersgrupperna 30–39 år och från 40 år och uppåt finansierar forskarstudierna med hjälp av en anställning utanför högskolan med tid för egen forskning, än att doktorander som ännu inte fyllt 30 gör det. I de två äldre åldersgrupperna hade 26 procent sådan finansiering jämfört med 11 procent av doktoranderna som ännu inte fyllt 30.⁵⁰

50. Den äldsta åldersgruppen, 40 år och uppåt, är också i större utsträckning än övriga anställda som adjunkter eller har en anställning utanför högskolan *utan tid* för egen forskning.

De unga lämnar forskarutbildningen om de får jobb

Doktorander under 30 år har i stället i större utsträckning än de som har passerat den åldern uppgett att de slutat åtminstone delvis på grund av att de fått ett arbete – antingen ett som matchade eller ett som *inte* matchade utbildningen. Sammanlagt var det 31 procent av de doktorander som inte fyllt 30 som menade att ett arbete hade bidragit till att de avslutat forskarutbildningen i förtid. Bland 40-åringarna och däröver hade jämförelsevis 8 procent hoppat av på grund av att de fått ett arbete.

Ämnesområde

När det gäller svårigheter att kombinera forskarutbildningen med arbete utmärker sig doktoranderna i medicin: bland dessa har nära nog var tredje doktorand uppgett detta som bidragande skäl till att de hoppat av. I naturvetenskap är det endast knappt 8 procent som angett detta skäl. Förmodligen hänger skillnaderna samman med att doktorander i medicin i stor utsträckning finansierar sina studier med hjälp av en anställning som läkare eller någon annan anställning inom eller utom högskolan. Doktoranderna i naturvetenskap försörjs i stället i mycket stor utsträckning via anställning som doktorand (som kan ha föregåtts av utbildningsbidrag för doktorander de första åren av utbildningen).⁵¹

Man kan också konstatera att det är relativt vanligt i samhällsvetenskap och naturvetenskap att doktoranderna har hoppat av forskarutbildningen på grund av att de har fått ett arbete. Inom bägge ämnena handlar det om cirka 28 procent av de avhoppade doktoranderna.

51. Att det förhåller sig på detta sätt framgår av statistiska uppgifter om doktoranders försörjning i Högskoleverkets och SCB:s årligen återkommande statistiska meddelande om *Doktorander och examina på forskarnivå* (den senaste publikationen från 2011; UF 21 SM1101). Sett enbart till de avhoppade doktoranderna i denna undersökning är förhållandet likadant, det vill säga doktoranderna i medicin har i större utsträckning än doktorander i naturvetenskap försörjt sig via någon form av anställning (framför allt utanför högskolan, och då förmodligen i de flesta fall som läkare).

Tabell 16. Arbetsmarknadsfaktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med ämnesområde.

	Samtliga	Ämnesområde*				
		Hum	Sam	Natur	Teknik	Medicin
Antal	330	17	65	52	97	86
Andel (%)						
Arbetsmarknaden – en eller flera faktorer	49	41	46	44	47	51
Svårt kombinera forskarutbildning med arbete	18	12	17	8	12	31
Fick arbete som matchade utbildningen	14	6	19	14	12	11
Fick arbete som <i>inte</i> matchade utbildningen	9	6	9	14	4	8
Sannolikt inget arbete efter utbildningen	5	18	0	10	7	0
Är eller har varit tjänstledig för annat arbete	1	6	2	0	2	0
Annat	10	18	11	6	10	7

Hum = humaniora och religionsvetenskap | *Sam* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Natur* = naturvetenskap; matematik | *Teknik* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

* Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Ekonomiska faktorer

Ungefär 42 procent av doktoranderna har uppgett att det funnits åtminstone någon ekonomisk faktor som har bidragit till att de avbrutit forskarstudierna i förtid. Ingen enskild faktor (av de fem möjliga svarsalternativen) framträder dock som viktigare än någon annan – svarsandelarna varierar mellan knappt 4 procent och drygt 10 procent för de olika ekonomiska skälen till avhopp. Om man emellertid summerar andelarna som har svarat att finansieringen har upphört – *den tidsbegränsade (doktorand)anställningen vid institutionen upphörde* alternativt att *möjligheten att bedriva studier inom ramen för anställningen (företag, högskola, sjukhus, myndighet etc.) upphörde* – har 17 procent av doktoranderna uppgett att detta bidrog till deras avhopp.⁵²

Därtill svarade 9 procent av doktoranderna att det faktum att *projektpengarna upphörde* bidrog till att de aldrig fullföljde sina studier. Att projektpengarna upphörde kan betyda att själva källan till försörjningen upphörde (kanske var det därifrån som medlen kom som sedan användes till doktorand-

52. Dessa två svarsalternativ är ömsesidigt uteslutande, det vill säga om en doktorand har svarat ja på den ena frågan har han eller hon *inte* svarat ja på den andra.

anställning etc.), men projektpengar är i sig ingen försörjningsform.⁵³ Projektpengarna kan också, eller enbart, ha använts till exempelvis datainsamling, material, resor etc.

Tabell 17. Ekonomiska faktorer som bidragit till att forskarutbildning avbrutits – antal och andel för varje alternativ rangordnade efter andel svarande för olika faktorer.

	Antal	Andel (%)
Ekonomi – en eller flera faktorer	138	42
Doktorandanställningen upphörde*	34	10
Finansieringen var otillräcklig	30	9
Projektpengarna tog slut	29	9
Studier inom ramen för anställning upphörde*	21	6
Ville inte finansieras via stipendier	12	4
Annat	41	13
Samtliga	328	

* Summan av dessa två alternativ är tillsammans 16,8 procent.

Slut på anställningen som doktorand när man nästan är klar

Om finansieringen upphör blir det naturligtvis omöjligt för flertalet doktorander att fortsätta, och då hjälper det kanske inte om man nästan är klar med avhandlingen. Hur långt har då de doktorander kommit i forskarutbildningen som hoppade av åtminstone delvis på grund av att finansiering av studierna upphörde? Av de 34 doktorander som uppgett att doktorandanställningen upphört har mer än hälften (18 doktorander) hunnit till 80 procent eller mer av forskarutbildningen.⁵⁴

Sena avhopp var dock inte alls lika vanligt bland de 21 doktorander som angett att en bidragande orsak till deras avhopp varit att möjligheten till studier inom ramen för anställning upphörde (exempelvis adjunkter och företagsdoktorander). Endast en av dessa 21 doktorander har hoppat av när de var klara med 80 procent eller mer av utbildningen. Finansiering via en anställning vid exempelvis ett sjukhus eller ett företag är inte reglerad i högskoleförordningen, vilket doktorandanställningar är, och möjligen är det därför så att den kan upphöra tidigare i utbildningen än vad en doktorandanställning kan.

Kvinnor och män

Skillnaderna mellan könen är överlag små. Om man summerar de två faktorer som handlar om att försörjningen upphörde framkommer att män i något större utsträckning än kvinnor har uppgett detta som en bidragande orsak

53. De som har svarat att projektpengarna upphört har också i flera fall svarat att deras anställning upphört (som doktorand, vid företag, sjukhus etc.).

54. Längre fram i rapporten framkommer det att av samtliga 330 doktorander är det endast runt 10 procent som har hoppat av när de hunnit så här långt i utbildningen.

till att de avbrutit studierna, närmare bestämt handlar det om knappt 19 procent av männen och 15 procent av kvinnorna. Skillnaden kan nästan helt och hållet tillskrivas att män i större utsträckning än kvinnor uppgett att möjligheten till studier inom ramen för anställning vid företag, högskola (inte som doktorand) etc. upphörde.

Tabell 18. Ekonomiska faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med kön och nybörjarålder.

	Samtliga	Kön		Nybörjarålder		
		Kvinnor	Män	< 30 år	30–39 år	40– år
Antal	328	157	171	137	121	70
Andel (%)						
Ekonomi – en eller flera faktorer	42	41	43	37	48	43
Doktorandanställningen upphörde	10	10	11	8	15	7
Finansieringen var otillräcklig	9	10	8	7	12	10
Projektpengarna tog slut	9	7	11	8	9	10
Anställning (inte doktorand) upphörde	6	5	8	4	7	10
Ville inte finansieras via stipendier	4	5	2	3	6	1
Annat	13	10	15	15	10	13

Nybörjarålder

Om man ser till de olika åldrarna går skiljelinjen framför allt mellan dem som är under 30 och de som tillhör gruppen 30–39-åringar. I den yngre åldersgruppen var det 37 procent som hade uppgett att åtminstone en faktor av ekonomisk natur låg bakom beslutet att hoppa av forskarutbildningen, medan 48 procent i åldersgruppen 30–39 år uppgav detta. Att försörjningen har upphört var en bidragande orsak till avhopp för 12 procent av de yngsta doktoranderna, medan knappt 22 procent av doktoranderna som började i forskarutbildningen vid 30–39 års ålder har uppgett detta skäl.

Doktoranderna i gruppen 30–39 år uppger också i större utsträckning än framför allt de yngre att finansieringen var otillräcklig. Vi har inte information om vad som ligger bakom dessa skillnader – men kanske är det så att doktorander som påbörjade forskarstudier i åldern 30–39 har en större försörjningsbörda än yngre doktorander (familj, lån på bostad etc.).

Ämnesområde

Ekonomiska skäl har i hög grad bidragit till att humanister inte fullföljt forskarutbildningen. Inom humaniora har 11 av de 17 avhoppade doktoranderna

(nära 65 procent) uppgett att det finns minst en faktor av ekonomisk natur som bidragit till att de avbrutit forskarutbildningen i förtid. Inom medicin och naturvetenskap är det mindre vanligt än inom övriga ämnen att ekonomiska orsaker har bidragit till avhopp: nära 34 procent inom medicin och drygt 35 procent inom naturvetenskap.

Tabell 19. Ekonomiska faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits – samband med ämnesområde.

	Samtliga	Ämnesområde*				
		Hum	Sam	Natur	Teknik	Medicin
Antal	328	17	64	51	97	86
Andel (%)						
Ekonomi – en eller flera faktorer	42	65	48	35	45	34
Doktorandanställningen upphörde	10	35	14	16	6	4
Finansieringen var otillräcklig	9	12	19	10	3	9
Projektpengarna tog slut	9	6	6	10	14	4
Anställning (inte doktorand) upphörde	6	0	5	2	13	2
Ville inte finansieras via stipendier	4	6	5	2	2	5
Annat	13	6	11	6	16	16

Hum = humaniora och religionsvetenskap | *Sam* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Natur* = naturvetenskap; matematik | *Teknik* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

*Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Den faktor som i hög grad bidrar till att humanisterna angett ekonomiska faktorer som skäl till avhopp är att deras doktorandanställning har upphört. Inom medicin är detta ovanligt (endast 4 procent jämfört med drygt 35 procent inom humaniora). Förmodligen hänger den lilla andelen inom medicin ihop med att det är en jämförelsevis mindre andel som är anställda som doktorander samtidigt som studietiderna är kortare inom medicin än inom humaniora.⁵⁵ Sett från andra hållet har sannolikt humanisternas i genomsnitt långa studietider bidragit till att doktorandanställningen har upphört innan doktoranderna hade hunnit färdigställa avhandlingen.

Tvingas företagsdoktorander att sluta?

Inom det teknikvetenskapliga området är det jämförelsevis vanligt att doktoranderna hoppar av forskarutbildningen åtminstone delvis på grund av

55. Statistiska meddelanden (2011; UF 21 SM 1101).

att deras anställning utom eller inom högskolan (inte doktorandanställning) upphörde. Teknikvetenskap är det ämnesområde som har störst andel företagsdoktorander och det är möjligt att det i första hand är den typen av anställning som har upphört för dessa doktorander. Det förekommer att företag lägger ner verksamhet till vilken doktorander är knutna, och den fråga man kan ställa sig är om detta ibland har lett till att företagsdoktorander har tvingats avbryta forskarstudierna i förtid.

Enligt högskoleförordningen får, sedan den 1 april 1998, endast de doktorander antas till utbildning på forskarnivå som anställts som doktorander eller som beviljats utbildningsbidrag för doktorander. Högskolan får dock anta en sökande som har någon annan form av studiefinansiering om högskolan (tidigare fakultetsnämnden) bedömer att finansieringen kan säkras under hela utbildningen och att den sökande kan ägna så stor del av sin tid åt utbildningen att den kan slutföras inom fyra år när det gäller licentiatexamen och åtta år när det gäller doktorsexamen. Vilket ansvar högskolan har i de fall som doktorandens finansiering upphör trots att högskolan i samband med antagningen gjorde bedömningen att den skulle räcka hela studietiden är oreglerat i högskoleförordningen. Högskolan har dock skyldighet att tillhandahålla handledning och andra resurser för utbildningen under utbildningstiden.

Pengarna räcker inte för samhällsvetarna

Man kan också fråga sig varför det är jämförelsevis vanligt att finansieringen ses som otillräcklig inom samhällsvetenskap (nära 19 procent har uppgett detta som bidragande orsak till avhoppet). Speglar det skilda finansieringsvillkor i de olika ämnena (typ av finansiering samt nivån på denna)⁵⁶ eller handlar det kanske om att samhällsvetarna i jämförelsevis stor utsträckning har stor försörjningsbörda i form av barn och familj? Det går åtminstone att konstatera att samhällsvetarna i denna studie i stor utsträckning påbörjade forskarstudierna när de var 30–39 år, vilket är en åldersgrupp som i relativt stor utsträckning har uppgett att de slutat på grund av att finansieringen varit otillräcklig.

Institutionstjänstgöringen

Drygt 27 procent av alla svarande har uppgett att minst en faktor som relaterar till institutionstjänstgöringen har bidragit till deras avhopp från forskarutbildningen. Det är en mindre andel jämfört med övriga orsaksområden. Som tidigare redovisades är det också endast knappt 5 procent av doktoranderna som har uppgett att institutionstjänstgöringen var den huvudsakliga orsaken till att de hoppade av.

56. Lönenivån kan skilja sig mellan doktorander även om de finansierar studierna på samma sätt, exempelvis via anställning som doktorand.

I detta perspektiv är institutionstjänstgöringen mindre intressant som orsak än övriga faktorer. Däremot är själva resultatet intressant – att institutionstjänstgöringen i liten utsträckning är orsak till att doktoranderna avbryter forskarutbildningen.

Tabell 20. *Institutionstjänstgöringen* – faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits, antal och andel för varje alternativ rangordnade efter andel svarande för olika faktorer.

	Antal	Andel (%)
Institutionstjänstgöringen – en eller flera faktorer	90	27
Tog för mycket tid från avhandlingsarbetet	38	12
Bristfällig psykosocial miljö	34	10
För lite inflytande över omfattningen	18	6
För lite inflytande över innehållet	11	3
Trivdes inte med att undervisa	10	3
Bristfällig fysisk miljö	7	2
Blev diskriminerad	2	1
Blev sexuellt trakasserad	1	0
Annat	21	6
Samtliga	329	

Vi kan också konstatera att av de åtta specificerade svarsalternativen är det två som framträder som bidragande orsaker till avhopp i något högre grad än övriga. Det ena är att *institutionstjänstgöringen tog för mycket tid från avhandlingsarbetet* (nära 12 procent) och det andra är att institutionstjänstgöringen präglades av *bristfällig psykosocial miljö* (drygt 10 procent).⁵⁷ Det var dock en större andel (drygt 28 procent) som svarade att det fanns brister i den psykosociala miljön i själva *forskarutbildningen* som bidragit till att de inte avslutat studierna. Flertalet av dem som har angett bristande psykosocial arbetsmiljö i institutionstjänstgöringen har också svarat att det fanns brister i forskarutbildningens psykosociala arbetsmiljö.⁵⁸

Få slutar på grund av diskriminering och trakasserier

Det kan också vara värt att konstatera att diskriminering (på grund av kön, etnicitet etc.) eller sexuella trakasserier är två förhållanden inom institutionstjänstgöringen som mycket sällan har uppgivits som skäl till att doktoranderna

57. Hur svarsalternativen är formulerade påverkar dock andelen svarande. Om exempelvis de två faktorerna *för lite inflytande över omfattningen* och *för lite inflytande över innehållet* slås samman är det knappt 7 procent som har upplevt att de har haft för lite inflytande över institutionstjänstgöringen (observera att svarsalternativen inte är ömsesidigt uteslutande, det vill säga man kan inte använda uppgifterna i tabellen för att summera hur många som har angett något av dessa skäl).

58. Av de 34 doktoranderna som uppgett att brister i den psykosociala miljön kring institutionstjänstgöringen bidragit till att de avbrutit forskarutbildning har 29 också funnit sådana brister i forskarutbildningen.

har avbrutit sina studier i förtid: 0,6 respektive 0,3 procent (det vill säga två respektive en person). Som redan redovisats gäller motsvarande låga andelar för denna typ av handlingar inom själva forskarutbildningen.

Olika grupper – skillnader och likheter

Institutionstjänstgöringen som orsak till avhopp från forskarutbildningen är således en faktor som väger förhållandevis lätt jämfört med andra faktorer, och vi väljer därför att endast översiktligt beskriva hur olika grupper, kvinnor och män etc., har svarat på frågan om institutionstjänstgöring. Vi inkluderar dock tabellerna med doktorandernas svar för att göra redovisningen fullständig.

Till att börja med, även när man ser hur kvinnor respektive män samt doktorander i olika åldrar har svarat återkommer mönstret att det i första hand är de två faktorerna *institutionstjänstgöringen tog för mycket tid från avhandlingsarbetet* och *institutionstjänstgöringen hade brister i den psykosociala miljön* som mest frekvent har nämnts som orsak till avhopp.

Tabell 21. Institutionstjänstgöringen – faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits, samband med kön och nybörjarålder.

	Samtliga	Kön		Nybörjarålder		
		Kvinnor	Män	< 30 år	30–39 år	40– år
Antal	329	156	173	138	121	70
Andel (%)						
Institutionstjänstgöringen	27	25	30	27	30	24
– en eller flera faktorer						
Tog för mycket tid från avhandlingsarbetet	12	9	14	12	13	9
Bristfällig psykosocial miljö	10	11	10	8	13	10
För lite inflytande över omfattningen	6	5	6	6	4	7
För lite inflytande över innehållet	3	3	4	3	4	3
Trivdes inte med att undervisa	3	3	3	4	3	1
Bristfällig fysisk miljö	2	2	2	1	3	3
Blev diskriminerad	1	1	0	1	1	0
Blev sexuellt trakasserad	0	0	1	1	0	0
Annat	6	6	7	4	8	7

För omfattande institutionstjänstgöring i vissa ämnen?

Dessa faktorer återkommer också vid en uppdelning efter ämnesområden, men det finns några skillnader mellan de olika ämnena som kan vara värda att uppmärksamma. Det är till exempel framför allt inom samhällsvetenskap

och teknikvetenskap som doktoranderna har uppgett att institutionstjänstgöringen tog för mycket tid från avhandlingsarbetet: ungefär 18 procent av doktoranderna i dessa ämnen har uppgett detta. I exempelvis medicin var det endast knappt 5 procent som nämnde denna faktor som orsak till avhopp. När det gäller brister i institutionstjänstgöringens psykosociala miljö som orsak till avhopp har doktoranderna i humaniora i klart större utsträckning än övriga angett detta. Inom humaniora rör det sig om drygt 35 procent (6 doktorander av 17) medan det inom till exempel teknikvetenskap endast var 7 procent som hade gett motsvarande svar. Vi kan här erinra oss att det var vanligare inom humaniora än inom de övriga ämnena att doktoranderna hade uppgett att de lämnat forskarstudierna bakom sig på grund av brister i *forskarutbildningens* psykosociala miljö.

Tabell 22. Institutionstjänstgöringen – faktorer som bidragit till att forskarutbildningen avbrutits, samband med ämnesområde.

	Samtliga	Ämnesområde*				
		Hum	Sam	Natur	Teknik	Medicin
Antal	329	17	65	52	97	85
Andel (%)						
Institutionstjänstgöringen	27	41	37	23	33	17
– en eller flera faktorer						
Tog för mycket tid från avhandlingsarbetet	12	6	19	8	18	5
Bristfällig psykosocial miljö	10	35	14	8	7	8
För lite inflytande över omfattningen	6	0	11	4	6	4
För lite inflytande över innehållet	3	6	9	4	1	1
Trivdes inte med att undervisa	3	0	5	4	5	0
Bristfällig fysisk miljö	2	0	3	2	2	2
Blev diskriminerad	1	6	2	0	0	0
Blev sexuellt trakasserad	0	0	0	0	1	0
Annat	6	12	9	2	8	5

Hum = humaniora och religionsvetenskap | *Sam* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik |

Natur = naturvetenskap; matematik | *Teknik* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

* Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Öppna svar

Doktoranderna hade också möjlighet att ange andra orsaker än de som rymdes inom de fasta svarsalternativen till att de lämnat forskarutbildningen utan att avlägga examen. Svarsalternativet *annat* kunde användas för detta syfte. Även om det är flera doktorander som har markerat detta svarsalternativ⁵⁹ minskar deras antal avsevärt sett till hur många som med egna ord har beskrivit vilket skäl som de faktiskt avsåg med annat-alternativet. Också i enkätens helt öppna och avslutande fråga ”Skriv gärna ner egna synpunkter och kommentarer” har en del doktorander med egna ord valt att berätta orsaken eller orsakerna till att de avbrutit forskarstudierna. I redovisningen nedan har vi inte gjort någon skillnad på var i enkäten doktoranderna har valt att berätta om varför de hoppat av utbildningen.

Få nya orsaker har kommit fram i de öppna svaren

Anledningen till att enkäten innehöll öppna svarsalternativ var att Högskoleverket och Delegationen för jämställdhet i högskolan önskade ta reda på om man hade missat att fråga om någon viktigt skäl till varför doktoranderna hade avbrutit studierna. I doktorandernas svar på de öppna frågorna är det dock ingen orsak som har nämnts återkommande, och det verkar således inte som att någon central faktor har glömts bort. Brister i handledningen har nämnts några gånger, men det var ju ett fast svarsalternativ. Också en del andra svar från doktoranderna är egentligen upprepningar av ett svarsalternativ som redan finns.

Några enstaka svar tyder dock på att det finns faktorer som inte har rymts inom de fasta svarsalternativen. En doktorand har exempelvis hänvisat till att forskningen som bedrevs vid institutionen var oseriös. Andra orsaker som har nämnts är högre lön utanför akademien, omorganisationer och mycket långa arbetsdagar.

Förtydliganden

Ibland är svaren av karaktären att doktoranden har velat förtydliga vad han eller hon menar med de fasta svarsalternativ som markerats. Det kan exempelvis röra vad i handledningen som inte fungerat – såsom att handledaren har för många doktorander eller att det inte finns någon kommunikation överhuvudtaget mellan handledare och doktorand. Ett exempel på förtydligande kring varför kombinationen familj och forskarstudier inte fungerat är att doktoranden har varit ensamstående med barn.

59. Som mest 16 procent av de avhoppade doktoranderna, se tidigare redovisade tabeller över de specifika orsakerna som bidragit till avhopp.

Kombination av orsaker

Några av de öppna svaren tyder på att det har funnits flera samverkande faktorer till att doktoranden har avbrutit forskarstudierna. Som exempel har en doktorand uttryckt sig så här: *Av familjära skäl flyttade min fru och jag till ... Dock gjorde en kombination av dålig handledning, långa arbetstider och låg ersättning att beslutet att avbryta mina doktorandstudier var ganska enkelt.*

Men egentligen är detta att det finns samverkande faktorer något som går att utläsa av tabellerna också eftersom summan av de enskilda faktorerna överstiger 100 procent av de svarande (det vill säga man har angett fler än en orsak till avhoppet).

Utrymme för känslor

I de öppna svaren framkommer ibland känslor som det inte finns utrymme för i de fasta svarsalternativen, och några andas besvikelse eller upprördhet. Dessa känslor är fullt begripliga när man läser en del berättelser. Men en del doktorander verkar se neutralt på det som har hänt och andra är till och med positiva. I det positiva ryms bland annat synen att man ändå har lärt sig mycket under tiden som doktorand.

När hoppade doktoranderna av?

Avbryter doktoranderna forskarstudierna ganska snart efter att de börjat, eller hur ser det ut? Svaret är att den enskilt största gruppen av doktorander har avbrutit studierna i ett tidigt skede: 40 procent hoppade av studierna innan de nått fram till 25 procent av forskarutbildningen. Var tionde doktorand hade hunnit väldigt långt i utbildningen, de var klara med 80 procent eller mer (några i denna grupp saknade endast kurspoäng för examen, det vill säga själva avhandlingen var klar). Mellan dessa ”ytterligheter” var det knappt 32 procent av doktoranderna som hade klarat av 25–49 procent av utbildningen och drygt 18 procent som hade hunnit fram till 50–79 procent av utbildningen.

Det är dock viktigt att här påpeka att andelen doktorander som avbryter studierna sent i utbildningen (de som klarat av minst 50 procent) har underskattats. Anledningen är att de doktorander som avlade licentiatexamen innan de hoppade av *inte* ingår i populationen.⁶⁰

Tabell 23. Hur långt doktoranderna hade kommit i forskarutbildningen när de avbröt studierna (antal svarande = 330).

	Antal	Andel (%)
Klar med avhandlingen, men saknade kurspoäng.	4	1
Klar med 80 procent eller mer av utbildningen.	30	9
Klar med 50–79 procent av utbildningen.	60	18
Klar med 25–49 procent av utbildningen.	104	32
Klar med mindre än 25 procent av utbildningen.	132	40

Samverkar kön, ålder och ämne med tidpunkten för avhopp?

Lämnar kvinnor och män forskarutbildning vid ungefär samma tidpunkt i utbildningen eller finns det skillnader mellan dem? Och hur hänger ålder och ämnesområde samman med tidpunkten för avbrutna studier?

När det gäller dem som avbryter forskarutbildningen antingen strax efter påbörjade studier eller när de nästan är klara, uppvisar kvinnor och män samma mönster. Men bland dem som hoppade av när 25–49 procent respektive 50–79 procent av utbildningen var avklarad, är det en större andel av kvinnorna än av männen som lämnade utbildningen sent, det vill säga när de var klara med mer än hälften av utbildningen. Och följdriktigt är det en större andel av männen än av kvinnorna som hoppat av innan de nått fram till hälften av utbildningen.⁶¹

60. Vi har inte gjort något försök att uppskatta hur många det rör sig om.

61. Det är dock möjligt att männens sena avhopp underskattas mer än kvinnornas. Vi kan inte säkert säga hur det förhåller sig med detta, men män avlägger i alla fall licentiatexamen i större utsträckning än vad kvinnor gör, och kanske är det därför vanligare att män har avlagt licentiatexamen och sedan hoppat av (dessa ingår ju inte i den population av doktorander som har fått besvara enkäten).

Äldre doktorander avbryter studierna när de är nästan klara

När hänsyn tas till ålder är det tvärtom i de två ytterligheterna av avhoppare – de som avbryter väldigt tidigt och väldigt sent – som det finns skillnader mellan olika grupper av doktorander. Det är därtill framför allt den äldsta gruppen som skiljer ut sig: i denna grupp som är 40 år och äldre är det en större andel än i de yngre åldersgrupperna som har avbrutit studierna sent i utbildningen.

Även naturvetarna hoppar av när de är nästan klara

Naturvetarna, och även humanisterna, är också exempel på doktorandgrupper som hoppat av synnerligen sent i utbildningen – cirka 23 procent av de 52 naturvetarna (det vill säga 12 personer) avbröt forskarstudierna när de var nästan klara.

Tabell 24. Hur långt doktoranderna hade kommit i forskarutbildningen när de avbröt studierna – samband med kön, nybörjarålder och ämnesområde.

	Antal	Andel (%)			
		Klar med forskarutbildningen till ...			
		>= 80 %*	50–79 %	25–49 %	< 25 %
Samtliga	330	10	18	32	40
Kön					
Kvinnor	157	11	22	26	41
Män	173	10	15	36	39
Nybörjarålder					
< 30 år	139	9	19	33	40
30–39 år	121	9	17	31	43
40– år	70	16	19	30	36
Ämnesområde**					
Humaniora	17	18	24	24	35
Samhällsvetenskap	65	8	26	25	42
Naturvetenskap	52	23	15	29	33
Teknikvetenskap	97	5	12	39	43
Medicin	86	7	16	33	44

Humaniora = humaniora och religionsvetenskap | *Samhällsvetenskap* = samhällsvetenskap; rättsvetenskap/juridik | *Naturvetenskap* = naturvetenskap; matematik | *Teknikvetenskap* = teknikvetenskap | *Medicin* = medicin; odontologi; farmaci.

* Denna kategori inkluderar även de fyra personer som uppgett att de var klara med avhandlingen men saknade kurspoäng när de avbröt studierna.

** Antalet doktorander är litet inom ämnesområdena *lantbruksvetenskap* och *övriga forskningsområden* och dessa ingår därför endast bland samtliga svarande (de särredovisas inte).

Avhopp som sker sent i utbildningen – vad var orsaken?

Det kan vara vanskligt att föra en diskussion kring om det är bättre på något sätt att hoppa av vid en viss tidpunkt jämfört med en annan, men det man kan säga är att investeringarna i form av tid och pengar (såväl från institutionen som från doktorand och handledare) är mindre när doktoranderna avbryter studierna ganska snart efter att de påbörjats. Sett i detta perspektiv är det speciellt intressant att analysera orsakerna till avhopp för dem som har hoppat av forskarutbildningen när de nästan är klara. Och alldeles oavsett vad som är bättre eller sämre är det ändå lite gåtfullt att en del doktorander avbryter studierna när doktorsexamen finns inom möjligheternas horisont. Vad uppger dessa doktorander för skäl till att de avbryter forskarutbildningen precis innan målgång?

Huvudskälet till sena avhopp

Doktoranderna kunde ange ett av fem brett definierade huvudskäl (sociala faktorer, forskarutbildningen etc.) till att de hade avbrutit studierna och det visade sig då att det i första hand var sociala faktorer som låg bakom att de avbrutit forskarutbildningen strax innan de avlagt examen: omkring 47 procent angav detta. Det betyder också att dessa sena avhoppare oftare än övriga doktorander anger just sociala orsaker – bland samtliga avhoppade doktorander var det 35 procent som uppgett sociala faktorer.

Tabell 25. Sambandet mellan sena avhopp i forskarutbildningen (≥ 80 procent av studierna klara) och huvudskälet till avhoppet.

	Samtliga	≥ 80 %*
Antal	327	34
Huvudskäl till avhopp (%)		
Sociala eller andra faktorer	35	47
Forskarutbildningen	31	24
Arbetsmarknadsfaktorer	17	12
Ekonomiska faktorer	12	12
Institutionstjänstgöringen	5	6

* Denna kategori inkluderar även de fyra personer som uppgett att de var klara med avhandlingen men saknade kurspoäng när de avbröt studierna.

Det näst viktigaste skälet till att doktorander avbryter forskarstudierna efter lång tid hänger ihop med själva forskarutbildningen – knappt 24 procent uppgav detta. Men det betyder samtidigt att det är färre i denna grupp än i gruppen samtliga doktorander som har uppgett forskarutbildningen som huvudskäl.

Sjukdom och dålig handledning bidrar till sena avhopp

Sociala orsaker och faktorer som är knutna till själva forskarutbildningen ligger således i stor utsträckning bakom att doktorander som är nästan klara med utbildningen hoppar av. Men vad betyder detta mer exakt, det vill säga vilka specifika skäl är det som doktoranderna har uppgett?

I fokus står fortfarande de 34 doktorander som avbröt studierna strax innan de blev färdiga doktorer. Bland de sociala orsakerna har doktoranderna framför allt nämnt att följande mer specifika faktorer bidragit till att de avbrutit studierna: att man blev sjuk, att man hade svårt att kombinera forskarutbildningen med familjesituationen samt att man var föräldraledig.

Vad avser själva forskarutbildningen har hälften av doktoranderna (17 stycken) uppgett att otillräcklig handledning har bidragit till att studierna inte har kunnat avslutas. Brister i den psykosociala miljön nämns också ganska ofta liksom att man tappade motivationen.

För övriga skäl, det vill säga dem som är av ekonomisk natur etc., har mer än hälften av doktoranderna uppgett att det faktum att den tidsbegränsade doktorandanställningen upphörde har bidragit till att man hoppade av.⁶² Det är dock endast ett par av dessa doktorander som ser detta som huvudskälet till att de avslutade studierna utan examen. Ett möjligt scenario är att brister i handledningen har lett till långa studietider och sedan har doktorandanställningen upphört innan avhandlingen helt har hunnit färdigställas.

62. I det tidigare avsnittet om ekonomiska orsaker som bidragit till avhopp noterade vi, sett från andra hållet, att det var många av dem som uppgett att de slutat åtminstone delvis på grund av att anställningen som doktorand upphörde, som hade hunnit långt i utbildningen.

Reflektioner

Frågan som ställdes i denna undersökning var *varför* doktorander lämnar forskarutbildningen innan de har avlagt examen. Några av de vanligaste orsakerna visade sig vara *otillräckligt stöd av handledaren*, att man *tappade motivationen* samt att den *psykosociala miljön var bristfällig*. Men många andra skäl uppgavs också. Därtill är orsakerna till doktorandernas avhopp relaterade till kön, ålder och ämnesområde: ibland slutar kvinnor och män etc. av skilda skäl och ibland av samma. För en sammanfattning av resultaten hänvisas till rapportens inledande kapitel *Sammanfattning*.

I detta avslutande kapitel önskar vi presentera några funderingar kring varför doktorander lämnar forskarutbildningen utan examen. Reflektionerna rör bland annat följande: Är det ett problem att doktorander avbryter forskarutbildningen? Kan vi utifrån resultaten i denna studie säga något om avhoppet går att förhindra? Finns det några lärdomar att dra inför eventuella framtida undersökningar?

Är avbrutna forskarstudier ett problem eller inte?

En anledning till att studera avhopp från forskarutbildningen är att dessa ses som ett problem. Och då inte enbart ett problem ur doktorandens perspektiv. Även exempelvis handledaren, institutionen, lärosätet och regeringen kan uppfatta avbrutna studier som problematiska.

Men oavsett perspektiv är det viktigt att veta vad som är anledningen till att doktorander avbryter studierna på forskarnivå. Om orsakerna är kända kan åtgärder vidtas som skulle kunna resultera i färre avhopp och därmed en förbättrad genomströmning.

Möjligt kan det ändå finnas skäl att ta ett steg tillbaka och inte måla alla avhopp i svart, som om de alltid vore av ondo. Leonard Cassuto (Fordham University) noterar just detta i en artikel i *The Chronicle of Higher Education* från 2010, och han menar att det vore bättre om akademien lät bli att stigmatisera alla avhopp från forskarutbildningen som misslyckanden. Baserat på egna erfarenheter skriver Cassuto: *Most of my advisees finish their dissertations and get jobs. I'm proud of that. But some walk away – and of that I'm just as proud. Not everyone gets a Ph.D., but everyone who tries deserves our attention and respect. Teaching students how to leave graduate school is a task every bit as noble as shepherding them through it.* Även i denna undersökning har det framkommit, som redovisats i kapitlet *Öppna svar*, att en del doktorander som avbrutit forskarstudierna ändå ser positivt på utbildningstiden. En doktorand skrev exempelvis så här: *Med detta sagt så lärde jag mig trots allt mycket under min forskarutbildning, såväl om forskning i stort, om mitt specialområde och om mig själv i stressande situationer.*

Vissa möjligheter att åtgärda orsaker till avhopp

Men även om inte alla avhopp från forskarutbildningen behöver ses som problem eller misslyckanden är resultaten i denna rapport intressanta på så sätt att de visar på flera delar där lärosätena och deras institutioner har möjlighet att åtgärda förhållanden. Det gäller förstås inte generellt – det finns också orsaker till avhopp som i mindre eller ingen grad alls hänger ihop med högskolornas göranden och låtanden.⁶³ Och ibland är det otydligt i vilken utsträckning högskolorna kan sätta in åtgärder. Ett sådant exempel är om doktoranden är sjuk. Hans eller hennes sjukdom kan hänga ihop med arbetsförhållandena och forskarstudierna, vilket ger utrymme för åtgärder från högskolans sida, men en sjukdom kan förstås också ha helt andra orsaker. Men trots allt, det som vi här vill lyfta fram är att högskolorna själva i flera delar har möjlighet att agera i syfte att doktoranderna ska fullfölja forskarstudierna fram till examen.

Kommentarer till några resultat

Rapporten innehåller en mängd resultat, och vi har valt att fundera vidare kring några av dessa.

Själva utbildningen och sociala faktorer – två viktiga orsaker till avhopp

De två *viktigaste* orsakerna till avhopp, i bred bemärkelse, var sociala faktorer respektive faktorer knutna till själva forskarutbildningen. Även om det, enligt tidigare diskussion, inte alltid går att utröna i vilken utsträckning en högskola kan agera för att motverka avhopp från forskarutbildningen så ger faktorer som sammanhänger med själva forskarutbildningen större utrymme för åtgärder från lärosätets sida än vad faktorer som är av mer social karaktär gör. Om faktorer i själva utbildningsmiljön är bristfällig, såsom exempelvis den psykosociala och den fysiska arbetsmiljön, är detta något som lärosätet och inte doktoranden kan åtgärda.

Handledning

Bra handledning är central för en doktorands forskarstudier och ibland fungerar den alldeles utmärkt. Men, som flera undersökningar har redovisat, finns det också många exempel på när handledningen inte fungerar.⁶⁴ Till detta kan tilläggas att ett av de vanligaste klagomålen bland doktoranderna i Högskoleverkets tillsynsärenden handlar om brister i handledningen.⁶⁵

Också i vår undersökning är handledningens centrala roll uppenbar. Otillräckligt handledarstöd visade sig vara den enskilda orsak som i störst utsträckning bidragit till att doktoranderna avbröt forskarstudierna – det gäller för 40 procent av de avhoppade doktoranderna. Dålig handledning är också en orsak

63. Exempelvis om doktoranden flyttar.

64. Exempelvis Appel och Bergenheim (2005) och Högskoleverkets doktorandspeglar (Högskoleverkets rapportserie 2003:28 R och 2008:23 R).

65. Avser Högskoleverkets tillsynsärenden beslutade 2005–2008 (se Högskoleverkets rapportserie 2009:35 R), men tendensen verkar också fortsätta därefter.

som skär rakt igenom olika indelningar såsom kön, ålder och ämne. Det vill säga oavsett om doktoranden är kvinna eller man, ung eller äldre etc. så är bristande handledningen en vanlig orsak till avbrutna forskarstudier.

Högskoleförordningen (1993:100) anger en rättslig minimistandard för handledningen i forskarutbildningen och föreskriver bland annat att det för varje doktorand ska utses minst två handledare varav en ska utses till huvudhandledare samt att en doktorand som begär det ska få byta handledare. Det föreskrivs också att den individuella studieplanen ska innehålla högskolans och doktorandens åtaganden och en tidsplan för doktorandens utbildning, att den beslutas efter samråd med doktoranden och hans eller hennes handledare samt att den regelbundet ska följas upp och efter samråd ändras i den utsträckning som behövs. Men i stora delar är det upp till lärosätena själva hur de arbetar med handledarfrågan.⁶⁶ Med hänvisning till föreliggande studie om avhopp, andra studier som studerat handledningens kvalitet i forskarutbildningen samt Högskoleverkets tillsynsändanden finns det sammantaget anledning att peka på att lärosätena behöver arbeta med att förbättra handledningen.

Den psykosociala arbetsmiljön

Även den psykosociala arbetsmiljön rör själva forskarutbildningen, och precis som lärosätena har möjlighet att verka för bättre handledning kan de också arbeta för att förbättra den psykosociala arbetsmiljön. Vi skulle här vilja föra fram att det är viktigt att högskolorna i sitt arbete uppmärksammar att kvinnor i betydligt högre grad än män har avbrutit forskarstudierna på grund av brister i den psykosociala arbetsmiljön. I denna studie var resultatet att 38 procent av kvinnorna jämfört med 19 procent av männen hade uppgett att den psykosociala arbetsmiljön hade bidragit till att de avbrutit studierna.

Problemet med finansiering som upphör

Doktorander behöver försörjning för att kunna bedriva studier, och det finns flera former för detta. I denna undersökning fann vi att en bidragande orsak till att 17 procent av doktoranderna hade avbrutit forskarstudierna var att deras finansiering hade upphört – antingen hade den tidsbegränsade doktorandanställningen upphört eller också kunde de inte längre bedriva studier inom ramen för en anställning (exempelvis som företagsdoktorand eller som läkare).

En närmare granskning av dessa doktorander visade att många som hade uppgett att doktorandanställningen upphört var klara med åtminstone 80 procent av utbildningen. En orsak till att finansieringen upphör i dessa fall

66. Under några år innehöll högskoleförordningen en paragraf om att ett universitet eller en högskola som anordnar utbildning på forskarnivå ska anordna utbildning av handledare. Därtill skulle minst en av doktorandens handledare ha genomgått en sådan utbildning eller bedömts ha motsvarande kompetens. Denna bestämmelse upphörde dock att gälla den 1 januari 2011 som ett led i regeringens politik för en ökad organisatorisk frihet för universitet och högskolor.

kan vara att doktoranden har bedrivit forskarstudier under längre tid än den föreskrivna. Det kan synas onödigt och ett slöseri med resurser att en doktorand som är nästan klar inte ska ha möjlighet avsluta den sista delen i utbildningen på grund av att han eller hon inte har någon försörjning. Men kanske är problemet mer komplext än vad som framkommer i denna studie och det är därför svårt att ha några synpunkter på om och hur lärosätena bör agera.

Det är dock inte alla doktorander som har hunnit långt i utbildningen när försörjningen upphör. Inte heller behöver det vara så att alla som hunnit långt i utbildningen har studerat länge. Försörjningen kan upphöra även om man inte har överskridit den nominella studietiden, och en anledning kan exempelvis vara att ett företag lägger ner verksamhet till vilken doktoranden är knuten och därmed drar undan försörjningsgrunden för doktoranden.

Men som vi har nämnt tidigare i denna rapport reglerar inte högskoleförordningen vilket ansvar högskolan har i de fall som doktorandens finansiering upphör trots att högskolan i samband med antagningen gjorde bedömningen att den skulle räckta hela studietiden. Men även om högskolorna inte måste vidta åtgärder för att doktoranden ska erhålla försörjning och kunna fullfölja forskarutbildningen har de ändå den möjligheten.

Familj och föräldraledighet

Föräldraledighet har ganska sällan varit en bidragande orsak till att doktorander avbryter forskarutbildningen (5 procent av dem som hoppat av). Något vanligare har det varit att man upplevt svårigheter att kombinera forskarstudier med familjen (16 procent). Om frågorna om föräldraledighet och svårigheter att få familjeliv och studier att gå ihop enbart hade ställts till doktorander som hade familj att ta hänsyn till skulle förmodligen andelen som slutat på grund av den öka. Det har inte varit möjligt att göra ett sådant urval i denna undersökning, men vi kan konstatera att den grupp av doktorander som i störst utsträckning har hänvisat till familjeskäl är den grupp där man kan förvänta sig att många bildar eller har bildat familj, det vill säga doktorander som påbörjade forskarstudier i åldrarna 30–39 år.

Om och i vilken utsträckning svårigheter med att förena forskarstudier med ansvar för familj handlar om doktorandens privata situation och agerande alternativt vad institutionen gör eller inte gör kan inte vår undersökning svara på. Även om lärosätena kanske redan arbetar med att förenkla för doktorander att kunna förena studierna med ansvar för barn och familj, exempelvis i samband med upprättande av jämställdhetsplaner, tyder resultaten i denna undersökning på att det kan finnas utrymme för ytterligare förbättringar från lärosätenas sida.

Sverige i ett internationellt perspektiv

Denna undersökning handlar om avhopp bland doktorander i svensk forskarutbildning. Under avsnittet *En internationell utblick* tidigare i denna rapport har vi emellertid hänvisat till en internationell kunskapsöversikt av Kyvik

och Olsen.⁶⁷ När resultaten i denna undersökning jämförs med dem i Kyviks och Olsens kunskapsöversikt är det tydligt att orsakerna till avhopp bland doktorander i Sverige har likheter med dem i andra länder. Exempelvis är problem som på olika sätt kan kopplas till handledningen en vanlig orsak till avhopp även utanför detta lands gränser.

Idéer inför fortsatta studier

Denna undersökning är vad vi känner till den första större studien på svenska data om varför doktorander avbryter forskarutbildningen. Högskoleverket planerar i nuläget ingen upprepning av denna studie på senare årskullar av doktorander. Men vi önskar ändå peka på några lärdomar som man kan dra inför eventuella framtida studier – vare sig dessa genomförs vid Högskoleverket eller annorstädes.

I denna studie är det doktorander som har hoppat av utbildningen som har studerats. Dessa har alltså särskilts från de doktorander som efter många år fortfarande bedriver forskarstudier. Det är viktigt att göra på detta sätt eftersom orsakerna till avhopp och långa studietider kan skilja sig åt. Rekommendationen är således att göra på samma sätt även i framtida studier.

I denna undersökning har inte doktorander som har avlagt licentiatexamen och därefter hoppat av forskarutbildningen utan att avlägga doktorsexamen fått någon enkät med frågor om varför de hoppat av. Det kan diskuteras om dessa doktorander ska inkluderas eller inte, men åtminstone bör man vara medveten om dem i planeringen av studien och överväga hur man ska göra. Från och med maj 2002 kan doktorander antas till utbildning på forskarnivå med licentiatexamen som slutmål, och detta behöver man ta hänsyn till i upplägget av en studie om avhopp från forskarutbildningen.

I Högskoleverkets undersökning är det doktorander som har avbrutit forskarutbildningen som har fått frågor om varför de inte har fortsatt fram till examen. Någon jämförelsegrupp finns inte, det vill säga, hur var förhållandena för dem som avlade doktorsexamen? Otillräcklig handledning visade sig vara en vanlig orsak till avbrutna forskarstudier, men var handledningen egentligen bättre för dem som inte hoppade av? Det vet vi inte. Hur man än väljer att lägga upp en undersökning är det en god idé att åtminstone överväga om studien ska inkludera en jämförelsegrupp eller inte.

I denna undersökning fanns en uppdelning mellan den *viktigaste* orsaken till avhopp, där doktoranderna var tvungna att prioritera mellan fem grovt angivna alternativ, och mer specifika skäl som doktoranderna ansåg hade *bidragit* till att de hoppat av (doktoranderna kunde ange flera faktorer). Möjligen vore det bättre med ett upplägg där doktoranderna bland de specificerade skälen både fick ange vilka som bidragit till avhopp (utan prioritering) och vilket av dessa specifika skäl som varit det viktigaste (det vill säga med prioritering).

67. Kyvik och Olsen (2009).

Litteratur

- Appel, M. och Bergenheim, Å. (2005). *Reflekterande forskarhandledning: om samarbetet mellan handledare och doktorand*. Lund: Studentlitteratur.
- Högskoleverket (2003). *Doktorandspegeln 2003*. Högskoleverkets rapportserie 2003:28 R.
- Högskoleverket (2007). *Forskarutbildningsreformen 1998 – genomströmning och examination*. Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R.
- Högskoleverket (2008). *Doktorandspegeln 2008*. Högskoleverkets rapportserie 2008:23 R.
- Högskoleverket (2009). *Utländska doktorander i svensk forskarutbildning*. Högskoleverkets rapportserie 2009:14 R.
- Högskoleverket (2009). *Mått för genomströmning i utbildning på grund- och avancerad nivå*. Högskoleverkets rapportserie 2009:29 R.
- Högskoleverket (2009). *Analys av tillsynsärenden beslutade 2005–2008*. Högskoleverkets rapportserie 2009:35 R.
- Högskoleverket (2010). *Orsaker till studieavbrott*. Högskoleverkets rapportserie 2010:23 R.
- Kyvik, S. och Olsen, T. B. (2009). *Gjennomstrømning i doktorsgradsutdanningen*. Oslo: NIFU STEP. Rapport 40/2009.
- Socialstyrelsen (2009). *Folkhälsorapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2004:27, Slutbetänkande av Forskarutbildningsutredningen. *En ny doktorsutbildning – en kraftsamling för excellens och tillväxt*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:1, Betänkande av Delegationen för jämställdhet i högskolan. *Svart på vitt – om jämställdhet i akademien*. Stockholm: Fritzes.
- Statistiska meddelanden (2003). *Universitet och högskolor. Forskarstuderande och examina i forskarutbildningen läsåret 2001/2002*. Högskoleverket och SCB. Stockholm: SCB.
- Statistiska meddelanden (2009). *Universitet och högskolor. Doktorander och examina på forskarnivå 2008*. Högskoleverket och SCB. Stockholm: SCB. (UF 21 SM 0901).
- Statistiska meddelanden (2010). *Universitet och högskolor. Doktorander och examina på forskarnivå 2009*. Högskoleverket och SCB. Stockholm: SCB. (UF 21 SM 1001).
- Statistiska meddelanden (2011). *Universitet och högskolor. Doktorander och examina på forskarnivå 2010*. Högskoleverket och SCB. Stockholm: SCB. (UF 21 SM 1101).

Bilaga

Enkäten till tidigare doktorander, skickades ut i augusti 2010.

1 Enligt universitets- och högskoleregistret har du inte tagit examen från den forskarutbildning som enkäten gäller (se framsidan). Stämmer det?	☐ Ja, jag har avbrutit min forskarutbildning utan att ta någon examen → Gå till fråga 2. ☐ Ja, jag bedriver fortfarande forskarstudier → Gå till fråga 2. ☐ Nej, jag har nyligen avslutat min forskarutbildning vid ett svenskt lärosäte → Tack för ditt svar. Skicka in enkäten i bifogat svarskuvert. ☐ Nej, jag har avslutat min forskarutbildning vid ett utländskt lärosäte → Tack för ditt svar. Skicka in enkäten i bifogat svarskuvert.
2 Vilket var ditt huvudsakliga motiv för att gå forskarutbildningen? <i>Välj endast ett alternativ.</i>	☐ Eget ämnesintresse ☐ Lärar-/forskarkarriär inom högskolan ☐ Forskarkarriär utanför högskolan ☐ Annan yrkeskarriär ☐ Undvika arbetslöshet ☐ Annat Vad?
3 Hur bedrivs/bedrevs din forskarutbildning?	☐ Huvudsakligen individuellt ☐ Huvudsakligen i en forskargrupp ☐ Annat Vad?

4 Hur stor del av din betalda arbetstid bedriver/bedrev du forskarstudier på?	☐ 80–100 % ☐ Deltid, 50–79 % ☐ Deltid, mindre än 50 % ☐ Jag bedriver/bedrev forskarstudier på min fritid
5 Hur långt har du kommit i din forskarutbildning eller hur långt hade du kommit då du avbröt studierna? <i>Jämför med hur långt du har/hade kommit med kurser och avhandlingen i förhållande till en doktorsexamen.</i>	☐ Jag är klar med min avhandling, men saknar fortfarande kurspoäng och har därför inte tagit examen ☐ Klar med 80 % eller mer av utbildningen ☐ Klar med 50–79 % av utbildningen ☐ Klar med 25–49 % av utbildningen ☐ Klar med mindre än 25 % av utbildningen
6 Hur finansieras/finansierades din forskarutbildning? <i>Flera alternativ kan anges.</i>	☐ Doktorandanställning ☐ Adjunktanställning ☐ Annan anställning inom högskolan ☐ Utbildningsbidrag ☐ Stipendium ☐ Anställning utanför högskolan med tid för egen forskning ☐ Anställning utanför högskolan utan tid för egen forskning ☐ Annan finansiering Vad?

7 Finns det faktorer som har med arbetsmarknaden att göra som bidragit till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning? <i>Flera alternativ kan anges.</i>	☐ Nej ☐ Ja, jag fick arbete som matchade utbildningen innan jag var färdig ☐ Ja, jag fick arbete som <i>inte</i> matchade utbildningen innan jag var färdig ☐ Ja, jag bedömde att jag inte skulle få arbete efter utbildningen ☐ Ja, jag är/har varit tjänstledig för annat arbete ☐ Ja, jag har/hade svårt att kombinera forskarutbildning med arbete ☐ Annat Vad?
8 Finns det faktorer som har med forskarutbildningens kurser och avhandlingsarbetet att göra som bidragit till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning? <i>Flera alternativ kan anges.</i>	☐ Nej ☐ Ja, forskarutbildningen har/hade fel inriktning för mig ☐ Ja, villkoren på forskarutbildningen stämmer/stämde inte med vad som utlovats ☐ Ja, utbildningen är/var för svår ☐ Ja, jag får/fick inte tillräckligt stöd av min handledare ☐ Ja, jag tappade motivationen ☐ Ja, den fysiska miljön är/var bristfällig (arbetsplats, dator, skrivare etc.) ☐ Ja, den psykosociala arbetsmiljön är/var bristfällig ☐ Ja, jag blev sexuellt trakasserad ☐ Ja, jag blev diskriminerad (p.g.a. kön, etnisk eller religiös tillhörighet, sexuell läggning etc.) ☐ Annat Vad?

9 Finns det faktorer som har med institutionstjänstgöringen att göra som bidragit till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning?

Flera alternativ kan anges.

- Nej
- Ja, jag har/hade för lite inflytande över institutionstjänstgöringens *omfattning*
- Ja, jag har/hade för lite inflytande över institutionstjänstgöringens *innehåll*
- Ja, institutionstjänstgöringen tar/tog för mycket tid från avhandlingsarbetet
- Ja, jag trivs/trivdes inte med att undervisa
- Ja, den fysiska miljön är/var bristfällig (arbetsplats, dator, skrivare etc.)
- Ja, den psykosociala arbetsmiljön är/var bristfällig
- Ja, jag blev sexuellt trakasserad
- Ja, jag blev diskriminerad (p.g.a. kön, etnisk eller religiös tillhörighet, sexuell läggning etc.)
- Annat **Vad?**

10 Finns det ekonomiska faktorer som bidragit till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning?

Flera alternativ kan anges.

- Nej
- Ja, min tidsbegränsade (doktorand) anställning vid institutionen upphörde
- Ja, projektpengarna tog slut
- Ja, jag har/hade inte längre möjlighet att bedriva forskarstudier inom ramen för min anställning (adjunkt, företagsdoktorand etc.)
- Ja, jag kan/kunde inte försörja mig på den finansiering som erbjöds
- Ja, jag vill/ville inte finansieras via stipendier
- Annat **Vad?**

11 Finns det sociala eller andra faktorer som bidragit till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning?

Flera alternativ kan anges.

- Nej
- Ja, föräldraledighet
- Ja, svårt att kombinera forskarutbildningen med min familjesituation
- Ja, värnplikt/annan militärtjänstgöring
- Ja, flytt inom Sverige
- Ja, flytt utomlands
- Ja, jag blev sjuk
- Ja, jag trivdes inte med att doktorera
- Annat **Vad?**

12 Vilken av följande faktorer, som behandlats i frågorna 7–11, är den viktigaste förklaringen till att du avbrutit eller ännu inte avslutat din forskarutbildning?

Endast ett alternativ får anges.

- Arbetsmarknadsfaktorer
- Forskarutbildningen
- Institutionstjänstgöringen
- Ekonomiska faktorer
- Sociala eller andra faktorer

13 Skriv gärna ner egna synpunkter och kommentarer:

Ett stort tack för din medverkan!